

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL

Majandusteaduskond

Ärikorralduse instituut

Margarita Gevorgjan

**VÄLISAUDIITORITE TUVASTATUD
PETTUSERISKID ETTEVÕTETES JA
PETTUSERISKIDELE VASTAVAD AUDITIPROTSEDUURID**

Magistritöö

Õppekava TARM, peeriala majandusarvestus

Juhendaja: Iivi Maspanov, MSc

Tallinn 2021

Deklareerin, et olen koostanud magistritöö iseseisvalt ja olen viidanud kõikidele töö koostamisel kasutatud teiste autorite töödele, olulistele seisukohtadele ja andmetele, ning ei ole esitanud sama tööd varasemalt ainepunktide saamiseks. Töö pikkuseks on 11 699 sõna sissejuhatusest kuni kokkuvõtte lõpuni.

Margarita Gevorgjan .....

(allkiri, kuupäev)

Üliõpilase kood: 176484TARM

Üliõpilase e-posti aadress: mgevorgjan@gmail.com

Juhendaja: Iivi Maspanov, MSc:

Töö vastab kehtivatele nõuetele

.....

(allkiri, kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees:

Lubatud kaitsmisele

.....

(nimi, allkiri, kuupäev)

SISUKORD

LÜHIKOKKUVÕTE	4
SISSEJUHATUS	6
1. VÄLISAUDIITORITE TUVASTATUD PETTUSERISKID ETTEVÕTETES JA PETTUSERISKIDELE VASTAVAD AUDITIPROTSEDUURID	8
1.1. Pettuste olemus ja liigid	8
1.2. Audiitori vastutus seoses pettuste tuvastamisega	13
1.3. Finantsauditis kasutatavad pettuse tuvastamise protseduurid	18
1.3.1. Pettuse indikaatorid ja auditi riskihindamisprotseduurid.....	18
1.3.2. Auditiprotseduurid müügitulu pettuse tuvastamiseks.....	23
1.3.3. Juhtkonna volituste ületamisega seotud auditiprotseduurid.....	27
2. KASUTATUD UURIMISMEETODID JA NENDE TULEMUSED	31
2.1. Uuringu meetodika ja valimi kirjeldus	31
2.1.1. Küsimustiku kirjeldus	32
2.1.2. Vastajate töökogemus	32
2.2. Uuringu tulemused ja analüüs	34
KOKKUVÕTE	49
SUMMARY	53
KASUTATUD ALLIKATE LOETELU.....	56
LISAD	59
Lisa 1. Küsimustik	59
Lisa 2. Näited pettuseriski tegurite kohta - ISA 240 lisa 1	66
Lisa 3. Küsimuste 1–4 vastused.....	67
Lisa 4. Küsimuste 6–10 vastused.....	69
Lisa 5. Küsimuste 11–16 vastused.....	71
Lisa 6. Lihtlitsents.....	77

LÜHIKOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärk on välja selgitada: 1) Eesti välisaudiitorite kokkupuuted finantspettustega, 2) kõige tõhusamad auditprotseduurid pettuseriski hindamisel, 3) kõige tõhusamad auditiprotseduurid müügituluga seotud pettuse tuvastamisel ja juhtkonna volituste ületamise tuvastamisel. Töös kirjutatakse lahti finantsaruandes esineva pettuse mõiste ning ettevõtetes toimuvate pettuste riski hindamise olemus ja tähtsus. Ühtlasi analüüsitakse finantspettuseriski indikaatoreid, pettuseriski hindamise protsessi ja erinevaid protseduure pettuste avastamiseks.

Eesmärkide saavutamiseks koostati internetiküsitlus, millele saadi 60 vastust. Uurimisobjektiks olid auditeeritud ettevõtetes toimunud finantspettused ja pettuse tuvastamiseks kasutatud auditiprotseduurid. Analüüsi tulemusena selgus, et finantspettusi on tuvastanud suur osa Eesti audiitoritest. Pettuseriski hindamiseks ja tuvastamiseks kasutatakse erinevaid protseduure. Kõige tõhusamad riskihindamise protseduuridest on analüütiliste protseduuride läbiviimine, sealhulgas ebaharilike või ootamatute suhete analüüsimine, äri spetsiifikast arusaamine ja juhtkonna küsitlemine. Audiitorite vastustest ilmnes, et üht tõhusaimat protseduuri, auditimeeskonna ajurünnakut pettuseriski teemal, kasutatakse vähe.

Töö käigus keskenduti kahele riskile - müügituluga seotud pettusele ja juhtkonna volituste ületamisele ning selgitati välja nendele riskidele vastavad kõige tõhusamad auditiprotseduurid. Analüüsi tulemusena ilmnes, et kõige tõhusamad protseduurid müügituluga seotud pettuse riski hindamisel on müügitulutehingute eest laekumiste kontrollimine pärast aasta lõppu, aasta lõpu lähedal ilmnenud ebaharilike müügitehingute arvu analüüsimine ja võrdlus müügisummaga ning kontrolltestid.

Uuringust selgus, et juhtkonna volituste ületamise riski puhul kõige tõhusamad on järgmised protseduurid: teatud kriteeriumiga valitud aasta lõpuperioodi pearaamatukannete ja korrigeerimiste kontrollimine; auditi käigus märkimisväärsete või majandusüksuse jaoks ebatavaliste tehingute tuvastamine ja analüüsimine pettuse riski seisukohalt; sobimatule,

ebaharilikule või harva kasutatavale kontole tehtud pearaamatukannete kontrollimine; juhtkonna hinnangutega tutvumine ja nende hindamine.

Võtmesõnad: audit, auditiprotseduurid, finantspettus, riskihindamine, finantspettuse tuvastamine, müügituluga seotud pettus, juhtkonna pettus.

SISSEJUHATUS

Finantsaruannetes esinevad pettused on ettevõtete ja investorite jaoks tõsine probleem. Ettevõtete eesmärk, mille omanikud on juhtkonnale seadnud, on suurendada käivet ja kasumit. Selle eesmärgi täitmisest võivad sõltuda juhtkonna ja töötajate boonused ning muud olulised aspektid. See kõik avaldab juhtkonnale ja töötajatele survet pettusi toime panna. Finantsaruannetes esinevad pettused põhjustavad rahalist kahju erinevatele osapooltele – nii ettevõtte omanikele, juhtkonnale, investoritele kui ka pankadele, kreditoridele ja tarnijatele. Pettuse mõju võib ulatuda rahvusvahelisele tasandile.

Finantsaruande lugejad ning ettevõtte kauba ja teenuste tarbijad arvavad tihti, et pettuste tuvastamise kohustus lasub välisaudiitoritel. Kuigi pettuste tõkestamise eest vastutab ettevõtte juhatus, on välisaudiitoril tihti rohkem võimalusi finantspettust tuvastada, seega kaasneb audiitori elukutsega suur sotsiaalne vastutus finantsaruannete väliste kasutajate ees.

Aeg-ajalt kohtab meedias lugusid pettuseskandaalidest auditeeritud ettevõtetes, mis viitab sellele, et audiitorite läbiviidavad protseduurid ei pruugi olla pettuste tuvastamiseks piisavalt tõhusad. Finantsauditi pettustega seotud protseduuride tõhusamaks muutmine on üks olulisi väljakutseid nii maailmas kui ka Eestis.

Magistritöö autor on töö teemaks valinud “Välisaudiitorite tuvastatud pettuseriskid ettevõtetes ja pettuseriskidele vastavad auditiprotseduurid”, sest audiitorfirmas töötades on ta kokku puutunud finantsaruannetes esinevate pettustega ja nende tuvastamise raskustega.

Ühiskonna ootus on, et auditi pädevusega spetsialistid peaksid olema võimelised mitte ainult leidma raamatupidamisvigu, vaid ka oskama ära tunda levinumaid pettusemustreid ja pettuseskeeme finantsaruannetes. Töö autoril tekkis huvi selgitada välja, milliste pettustega audiitorid oma tööpraktikas kõige rohkem kokku puutuvad ja kuivõrd tõhusad on nende kasutatavad protseduurid pettuseriski hindamisel ja pettuste tuvastamisel.

Selle eesmärgi täitmiseks on autor püstitanud järgmised hüpoteesid:

- 1) Eesti audiitorid tuvastavad oma tööpraktikas finantspettusi vähe;
- 2) Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas kõige tõhusamaid auditiprotseduure pettuste riskihindamise protsessis;
- 3) Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas kõige tõhusamaid auditiprotseduure müügituluga seotud pettuste riski suhtes kindluse saamiseks;
- 4) Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas kõige tõhusamaid auditiprotseduure juhtkonna pettuste tuvastamiseks.

Tulenevalt püstitatud eesmärgist on töö ülesandeks selgitada finantsaruande pettuse mõistet ning uurida ettevõtetes pettuseriski hindamise olemust ja tähtsust. Eesmärgi saavutamiseks otsustas autor teha küsitluse ja selgitada selle abil välja, milliste pettustega Eesti audiitorid kõige sagedamini kokku puutuvad ja millised audiitorite praktikas kasutatavad protseduurid on kõige tõhusamad pettuste tuvastamiseks ning anda tulemuste analüüsi ja kokkuvõtte põhjal välisaudiitoritele soovitusi finantspettuste tuvastamise meetmete kohta.

Magistritöö on jaotatud kaheks peatükiks. Esimeses peatükis annab autor teooriale ja varasematele uuringutele toetudes ülevaate pettuseriskist ning pettuste tuvastamise protsessist audiitorite töös ja selle käigus kasutatavatest protseduuridest. Teises peatükis analüüsitakse autori poolt Eesti audiitorite seas läbi viidud küsitluse tulemusi.

Autor kasutab magistritöös rahvusvahelisi auditeerimisstandardeid (International Standard on Auditing, ISA), eelkõige standardit ISA 240, mis reguleerib audiitori kohustusi finantsaruannete auditeerimisel seoses pettusega.

Töö annab ülevaate pettuseriskist ja pettuse tuvastamise protsessist. Töö käigus selgitatakse välja tõhusad protseduurid pettuse tuvastamiseks. Töö võib olla kasulik eelkõige audiitoritele, aga ka ettevõtete omanikele ja juhtidele, kes soovivad oma ettevõttes pettuse toimepanekut vältida.

1. VÄLISAUDIITORITE TUVASTATUD PETTUSERISKID ETTEVÕTETES JA PETTUSERISKIDELE VASTAVAD AUDITIPROTSEDUURID

Audiitori esimene kokkupuude pettustega võib olla juba kliendi aktsepteerimise faasis, kus hinnatakse kliendi tausta ja mainet. Auditeerimise standardi kohaselt peab audiitor enne kliendi aktsepteerimist „hankima juhtkonna nõusoleku, et ta tunnustab ja mõistab kohustust sellise sisekontrolli osas, mida juhtkond peab vajalikuks, et võimaldada finantsaruannete koostamist ilma pettustest või vigadest tuleneva olulise väärkajastamiseta“ (Auditi ... 2016). Kui auditiklient on aktsepteeritud, võib alustada auditi protsessiga. Auditi algfaasis peab audiitor hindama finantsaruannete pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riske. Selleks, et riske hinnata, peab audiitor teostama teatud protseduurid: järelepärimised juhtkonnalt, analüütilised protseduurid, vajaduse korral ka vaatlused ja inspekteerimised. Oma edasises tegevuses peab audiitor lähtuma riskihinnangust. Olenevalt riski ja ettevõtte spetsiifikast on audiitoril palju eri võimalusi, kuidas seda teha. Mõned protseduurid on mõeldud just pettuse tuvastamiseks, teised viiakse läbi eesmärgiga kontrollida teatud finantsaruande õigsust, aga ka nende käigus võib audiitor avastada tahtlikku väärkajastamist.

1.1. Pettuste olemus ja liigid

Üldiselt tähistab sõna „pettus“ tahtlikku tegu, mille eesmärk on petta või eksitada teist osapoolt (Arens, Loebbecke 1996). Pettus võib olla ettevõttesisene (*internal fraud*) või ettevõtteväline (*external fraud*). Viimasel juhul on pettuse toimepanija ettevõttest väljaspool, näiteks klient või tarnija. Ettevõttesisest pettust nimetatakse tihti ka kutsealaseks pettuseks (*occupational fraud*). (What ... 2020)

Kutsealased pettused saab jagada kahte rühma olenevalt sellest, kas pettuse on toime pannud töötajad või tippjuhtkond. Tippjuhtide pettus hõlmab tavaliselt raamatupidamiskandeid, dokumentide tahtlikku muutmist, tehingute võltsimist või raamatupidamis põhimõtete valet

kohaldamist (Knapp, Knapp 2001). On arvamusi, et tippjuhtide pettused on tõsisemad ja suurema rahalise mõjuga kui töötajate poolt toime pandud pettused. Sellised pettused võivad tekitada märkimisväärset kahju ettevõtte aktsionäridele ja töötajatele ning rikkuda ettevõtte mainet ja usaldusväärset.

Pai *et al.* (2010) kirjutavad, et ettevõtete juhatuse või direktorid manipuleerivad finantsaruannetega sageli aktsia hinna languse vältimiseks. Sellised juhid on tihti kogunud professionaalid, kes teavad auditi piirangutest ja standardsete auditiprotseduuride ebapiisavusest pettuste avastamisel.

Tippjuhtide toime pandud pettused võivad jõuda finantsaruannetesse palju lihtsamini kui töötajate tehtud pettused, sest arvestades juhtkonna võimalusi sisekontrollide eirata, on tippjuhtide pettuse korral ainukesed barjäärid, mis seda takistada võiksid, auditikomitee (mida ei ole kõikidel ettevõtetel) ja välisaudiitorid, töötajate pettuse korral aga toimivad barjääridena ka sisekontrollid ja juhtkond. (Pai *et al.* 2010)

Auditeerimisstandard ISA 240 defineerib pettuse järgmiselt: see on „tahtlik tegu ühe või enama isiku poolt (juhtkonna, töötajate või kolmandate osapoolte hulgast, kelle ülesandeks on valitsemine), millega kaasneb ebaõiglase või ebaseadusliku eelise omandamine kavaluse kasutamise kaudu“ (Audiitori ... 2019).

Ettevõtte või organisatsiooni kontekstis on pettusele omased järgmised elemendid: see on tahtlik, hõlmab petmist või varjamist, toob ettevõtte jaoks kaasa millestki ilmajäämise või millegi kaotamise ja annab süüdlasele ebaausa eelise ohvri ees (Omoteso, Obalola 2014, 136).

Coenen (2008) kirjutab, et ameti- ehk kutsealast pettust nimetatakse tihti ka sisemiseks pettuseks, töötajate pettuseks, töötajate varguseks või omastamiseks. Kokkuvõtlikult võib öelda, et tööpettus rikub isiku usaldust organisatsiooni ees, on tehtud salaja ja varjatult, on tehtud otsese või kaudse kasu saamiseks pettuse toimepanija jaoks ning läheb ettevõttele maksma vara, müügitulu või võimalusi (Coenen 2008).

Kutsealane pettus jaguneb kolmeks suureks grupiks: korrupsioon, varaobjektide omastamine (*asset misappropriation*) ja finantsaruannetes esinevad pettused (*financial statement fraud*) (Report ... 2020).

Finantsaruannetes esinevaid pettusi kirjeldatakse kui teatud finantstulemuste tahtlikku muutmist ja ettevõtte majanduslikust olukorrast väärast pildi loomist eesmärgiga suurendada isiklikku rikkust (Rittenberg, Schwieger 2008, 334).

Eespool mainitud autorite ja uuringute seisukohtadele toetudes toob töö autor välja järgmised pettuse olemuse aspektid:

- pettus on ebaseaduslik tahtlik tegu kasu saamise eesmärgil;
- pettuse toimepanijaks võib olla nii töötaja kui ka juhtkond;
- tippjuhtide pettused on tõsisemad ja toovad kaasa suuremat kahju.

Uurides pettuste levikut, toetub magistritöö autor pettuste sertifitseeritud kontrollijate ühenduse The Association of Certified Fraud Examiners (maailma suurima pettusevastase organisatsiooni ning juhtiva pettusevastase koolituse pakkuja) koostatud aruandele „The 2020 Report to the Nations“, mille eesmärk oli uurida just kutsealaseid pettusi (*occupational fraud*), nende tagajärgi ja nendega kaasnevat kulu. Uuring hõlmab 2504 pettusejuhtumit perioodil jaanuar 2018 kuni september 2019. Need juhtumid on 125 riigist, hõlmavad töötajate, juhatuse, tegevjuhtide ja omanike tehtud pettusi ning nende kogukahju on rohkem kui 3,6 miljardit USA dollarit. Tuuakse välja kolm põhilist kutsealaste pettuste rühma: varaobjektide omastamine (86% juhtumites), korruptsioon (43% juhtumites) ja finantsaruannetes esinevad pettused (10% juhtumites). Kuigi finantsaruannete pettusi ei esine nii tihti kui varaobjektide omastamist, on neist tulenev mediaankahju kõige suurem – 954 000 dollarit, võrreldes 100 000 dollariga varade omastamise ja 200 000 dollariga korruptsiooni korral. (Report ... 2020)

Lisaks on võetud pettust laiemas mõistes (k.a välispettust) vaatlev uuring – audiitorfirma PwC 2020. aastal läbi viidud „Global Economic Crime and Fraud Survey“, mille tulemused näitavad, et rohkem kui 5000 vastanust on viimase 24 kuu jooksul pettustega kokku puutunud peaaegu pooled (47%). Vastajaid oli 99 riigist, eri sektoritest ja erinevatest ettevõtetest. 62% vastanutest töötavad juhtival ametil. See on olnud kõige kõrgem pettustega kokkupuutumise tase viimaste 20 aasta jooksul. Kogu pettuste kahju, millest vastanud teatasid, ulatus 42 miljardi USA dollarini (tegelik kahju on palju suurem, sest kõiki pettusi ei avastata ja ka kõigist avastatud pettuse juhtumitest ei teatata). See uuring hõlmas erinevaid pettuseliike: kliendi pettused, küberkuritegevus, vara omastamine, altkäemaks ja korruptsioon, raamatupidamis- ja finantsaruannete pettus, intellektuaalomandi vargus, rahapesu ja sanktsioonid, hanke pettused, maksupettused ja muud. Raamatupidamis- või finantsaruannete pettused on sageduse poolest

tõusnud viiendale kohale pärast kliendi pettuseid, küberkuritegevust, vara omastamist ning altkäemaksu ja korrupsiooni. Kui vaadata aga kõige häirivamaid pettuseliike majandusharude kaupa, on finantsaruannetes esinevad pettused enamikus harudes esimese kolme hulgas. (Fighting ... 2020)

Selle uuringu põhjal võib väita, et pettuste kahjud maailmas on väga suured, eriti kui arvestada sellega, et tegelik pettuste arv võib teadaolevast mitu korda suurem olla, sest pettustest sageli ei teatata. Väidetavalt võib avastatud pettuste arvule lisada 40% nende arvelt, mida ei ole saanud tuvastada või mis ei ole jõudnud kohtusse (Rittenberg, Schwieger 2008, 333).

Uuring „The 2020 Report to the Nations“ tõestab, et erinevatest pettustest on just finantsaruannetes esinevate pettuste kahju kõige suurem ning just neid pettuseid on välisaudiitor kohustatud silmas pidama ja tuvastama.

Järgnevalt kirjeldatakse sagedamaid finantsaruannetes esinevaid pettuste liike. Coenen (2008) on need liigitanud järgmiselt:

- müügitulu ülehindamine – kõige tavalisem finantsaruannetega manipuleerimine;
- kulude alakajastamine – kulude arvele võtmata jätmine, mis on üks kindel viis ettevõtte kasumi näiliseks suurendamiseks;
- vara ülehindamine – varakontodega manipuleeritakse sageli bilansimahu tõstmiseks ja varadega seotud suhtarvude parandamiseks;
- kohustiste alakajastamine – väiksem võlg teistele osapooltele tähendab suuremat bilansimahtu ja paremaid võlgadega seotuid suhtarve;
- reservide ebaõige kasutamine – tavaliselt manipuleeritakse selliste kontodega nagu nõuete võlgnevuste reserv, müügitagastuse reserv, garantiireserv ja varude vananemisreserv (*inventory obsolescence*);
- perioodiliste kulude kajastamine ühekordsetena – aitab paigutada kulud teise kategooriasse ja näidata teistsugust ärikasumit (*operating result*);
- raamatupidamisreeglite ebaõige rakendamine – kasutatakse ära raamatupidamisreeglite „halle alasid“ – neid ei uurita põhjalikult, vaid kasutatakse viisil, mis on pettuse toimepanijale mugavam;
- informatsiooni valesti esitamine või varjamine – nõutud lisade või informatsiooni puudumine finantsaruannetes võib tekitada olukorra, kus lugejal ei ole võimalik täielikult aru saada ettevõtte finantstulemustest ja tegevusest;

- olulisuse printsiibi kuritarvitamine – ettevõtte juhatus võib manipuleerida arvudega nii, et teatud osa neist muutub „ebaoluliseks“ ja jääb seetõttu kajastamata.

Finantspettuse olulisust ning selle võimalikku mõju ettevõttele ja ettevõtte partneritele ei tohi alahinnata. Kindlasti avastavad audiitorid finantsaruannetes tihti vigu, ebakõlasid või muid küsitavusi. Siin peab aga eristama, kas tegemist on lihtsalt inimliku veaga või tahtlikult tekitatud vea ehk pettusega. ISA 210 väidab: „Pettusest tuleneva olulise väärkajastamise mittetuvastamise risk on suurem kui veast tuleneva väärkajastamise puhul, sest pettus võib tähendada kokkumängu, võltsimist, tahtlikku tegevusetust, vääresitiste tegemist või sisekontrolli eiramist“ (Auditi töövõtu...2016). Seega tegelik kahju ja mõju, mis seisab tahtliku vea taga, võib olla märkimisväärne.

Hopwood *et al.* (2008) on arvamusel, et pettused finantsaruannetes toimuvad palju tõenäolisemalt ettevõtetes, kus on vähendatud töötasu või kus on kasumi probleemid. Enamikul juhtudel on pettusega seotud kas finantsjuht või tegevjuht. Paljudel juhtudel puudub ettevõttel auditikomitee või tuleb see kokku väga harva või pole auditikomitee liikmetel nõutavaid teadmisi kavandatud ülesannete täitmiseks. Väga tihti on pettuse ajal vahetatud audiitorit. (viidatud Omoteso, Obalola 2014, 136)

Selleks, et audiitor oleks võimeline oma töö käigus pettusest tuleneva riski hindama ja pettust tuvastama, peab talle selge olema mitte ainult pettuse mõiste, vaid ka pettuse toimepanekut soodustavad tegurid ning asjaolud.

Hopwood *et al.* (2008) toovad pettust soodustavatena välja järgmised töötajatega seotud tegurid (viidatud Omoteso, Obalola 2014, 137):

- töötajate ebapiisav tasustamine – töötajad võivad varastada, et kompenseerida seda, mis ettevõtte neile nende arvates võlgu on;
- liigne surve tulemuslikkusele võib tekitada vaenulikkust ettevõtte suhtes, pakkudes töötajatele ratsionaalset põhjendust, miks petta ettevõtet, kliente ja ettevõtte partnereid ning rikkuda töötervishoiu ja tööohutuse seadusi ja määrusi;
- ebasõbralik töökeskkond võib tekitada ettevõtte suhtes vaenulikkust, mis võib olla põhjenduseks pettuste toimepanemisel.
- ettevõtte finantsprobleemid – halb finantsseisund kipub ettevõttes tekitama üldist kaost, mis põhjustab mitmesuguseid probleeme, sealhulgas töötajate ebaausust;

- taunitav juhtkonna eeskuju ja halb suhtumine.

Tegelikkuses on pettuse toimepanemise põhjuseid palju rohkem ja nende iseloom võib olla ka väga isiklik. On teada palju juhtumeid, kus petetud on „hea eesmärgi“ nimel, et päästa kellegi elu (näiteks vajadus ravikulusid katta), või annetatud pettuse teel saadud raha heategevusele. Oluline on, et ettevõtte juhatus ja töötajad mõistaksid, mis tegevus tegelikult kuulub pettuse alla, kui tõsine tegu see on ja mis on selle tagajärjed – siis kaob ka soov petmist enda jaoks õigustada.

Ramamoorti (2008) on väitnud, et pettus on inimlik ettevõtmine, mis hõlmab petmist ja tahtlust, ning on väga oluline aru saada pettuse toimepanemist mõjutavatest käitumisteguritest, sest ainult nii saab luua õigeid pettuste avastamise mehhanisme ja proaktiivselt hallata finantspettuste riski (viidatud Kassem 2016).

Magistritöö autor nõustub selle väitega ning arvab, et pettuste avastamiseks peab audiitor väga põhjalikult uurima ettevõtte tegevust ja selles toimuvaid protsesse, arvestama kõikide teadaolevate teguritega ning pöörama tähelepanu isegi psühholoogilistele aspektidele, näiteks juhtkonna käitumisele ja audiitorisse suhtumisele.

1.2. Audiitori vastutus seoses pettuste tuvastamisega

19. sajandi alguses oli audiitorite ülesanne avastada pettust ja vigu ning saada peaaegu täielik kindlus, et finantsaruannetes ei ole väärkajastamisi. Tänapäeval aga on auditi peamine eesmärk kindlaks teha, kas finantsaruanded annavad tõese ja õiglase ülevaate ettevõtte majandustulemustest ja finantsseisundist. Tehingute ja ettevõtete mahu kasvu tõttu on audiitorite ülesanne muutunud – enam ei pea auditi käigus kontrollima kõiki tehinguid ja summasid, sest tõese ja õiglase ülevaate kinnitamiseks peab audiitor veenduma, et aruanne on olulise väärkajastamiseta (Kassem, Higson 2012).

Omoteso (2013; viidatud Omoteso, Obalola 2014, 137) kirjutab, et audiitori peamised ülesanded on:

- teavitada osanikke neile kuuluva ettevõtte tegevuse kohta koostatud raamatupidamise aastaaruande õigsusest ja täielikkusest;
- hinnata raamatupidamisaruannete vastavust raamatupidamisstandardites ja ühinguõiguses toodud täieliku avalikustamise nõuetele.

Seejuures peab silmas pidama, et audiitorid ei vastuta pettuste avastamise eest, kui pettus on nii väike, et ei mõjuta auditeeritavate finantsaruannete tõesust ega täielikkust.

Välisaudiitoril oleks seda väga raske teha järgmistel põhjustel (Omoteso, Obalola 2014, 137):

- 1) välisaudiitor peab tegema oma järeldused piiratud ajaga;
- 2) välisaudiitoril on keeruline avastada kõrgetasemelist ja meetoodiliselt koordineeritud pettust, eriti olukorras, kus pettusega on seotud tippjuhtkond;
- 3) välisaudiitoril on piiratud teadmised organisatsiooni ja selle töötajate kohta.

Audiitorite tegevust on mõjutanud ettevõtete areng: ettevõtted ning ka nende finantskannete arv, suurus ja maht on kasvanud, seega täieliku kindluse saamine finantsaruande korrektsuses ei ole audiitori jaoks enam võimalik. Sellele vaatamata on paljudel finantsaruannete põhjal otsuseid tegevatel inimestel audiitoritele sama kõrged ootused pettuste tuvastamisel nagu varem (Kassem, Higson 2012) ja finantsaruannete kasutajate uuringud on näidanud, et ka tänapäeval on paljude arvates auditi peamine eesmärk avastada pettusi (Cossierat 2000, 81).

Teiselt poolt aga näitavad uuringud, et välisaudiitori roll pettuste avastamisel on võrreldes varasemate aastatega vähenenud. Uuringu „Report to the Nations 2020“ kohaselt avastatakse kutsealased pettused eelkõige (43% juhtudel) tänu vihjetele (nii ettevõtte töötajatelt kui ka välistelt osapooltelt). 15% juhtumitest avastab need siseaudit, 12% avastatakse need tänu juhtkonna kontrollidele ja ülevaatustele, 6% muul viisil, 5% juhuslikult, 4 % tänu kontode võrdlustele ning ainult 4% juhtumitest avastavad pettuse välisaudiitorid. Aastaid tagasi on välisaudiitorite osa pettuste tuvastamisel suurem: Coenen (2008; Report...2006) toob välja, et vastavalt samale uuringule, mis tehti 2006. aastal, avastati tänu vihjetele 34,2%, juhuslikult 25,4%, siseauditi poolt 20,2%, tänu sisekontrollidele 19,2% ja välisaudiitorite poolt 12% tööpettuse juhtudest (mõnel pettusel oli rohkem kui üks tuvastamismeetod, mille tõttu summaarne protsent ületas 100%).

Ameerika diplomeeritud raamatupidajate instituut (*American Institute of Certified Public Accountants* — AICPA) kirjutab, et arusaamu audiitorite rollist pettuste avastamisel on erinevaid (Management ... 2004). Suurte ootuste ühe põhjusena nimetatakse avalikkuse teadmatust audiitorite tööst ja vastutusest. Näiteks Tylor (2011, 33) kirjutab, et tavainimesed ja isegi finantsajakirjanikud väidavad tihti, et välisaudiitorite peamine roll on tuvastada pettusi. Kui tavalistelt ühiskonnaliikmetelt küsiti audiitorite töö kohta, selgus, et paljud arvasid, et audiitorid

kontrollivad kõiki raamatupidamiskandeid või isegi teevad neid. Tavainimestel ei ole arusaamist sellest, et auditis kasutatakse näiteks riskipõhist lähenemist (viidatud Omoteso, Obalola 2014) Teised uurijad on tähendanud avalikkuse „ootuste lahknevuse“ (*audit expectation gap*) esinemist audiitorite suhtes: arvatakse, et välisaudiitorid ei tee piisavalt tööd pettuste vastu võitlemisel (Vist 2019). Louwers *et al.* (2008) vaatasid läbi 43 USA väärtpaberijärelevalve komisjoni (*Securities and Exchange Commission — SEC*) audiitoritele suunatud täitemäärust, mis puudutasid seotud osapooltega tehtud tehingute uurimist ning millest ilmnest, et pettused olid tuvastamata jäänud audiitori professionaalse skeptitsismi vähesuse ja ebapiisava professionaalse hoolsuse tõttu, aga mitte kehtivate auditeerimise standardite puuduste tõttu. Ka Hammersley *et al.* (2011) läbi viidud vanemaudiitorite eksperimentaaluuring, mille käigus analüüsiti audiitorite reaktsiooni pettuse riskitegurite esinemisele, et mõista vanemaudiitorite pettuseriski hindamise tõhusust ja mõjusust, näitas, et audiitorid ei reageeri kõrgendatud pettuseohule tõhusal ega asjakohasel viisil .

Kuigi tänapäeval lasub pettuste avastamise kohustus peamiselt ettevõtte juhtkonnal, ei tähenda see siiski, et välisaudiitorid peaksid pettuste avastamiseks vähem pingutama. Suurem tähelepanu finantspettuste avastamisele mitte ainult ei vähenda avalikkuse „ootuste lahknevust“ audiitorite suhtes, vaid ka säästab audiitorfirmasid suurtest kohtukuludest, mis tulenevad kohtuasjadest välisaudiitorite vastu, kes ei suuda tuvastada olulisi väärkajastamisi finantsaruannetes (Kasseem, Higson 2012). Samuti hoiaks see ära auditeeritud finantsaruannetes hiljem tuvastatud pettustega kaasneva mainekahju.

Eesti (vande)audiitorid peavad oma töös tuginema vandeaudiitori kutsetegevuse standarditele. Audiitortegevuse seaduse (AudS, § 46 lõige 1) järgi Eesti vandeaudiitori kutsetegevuse standard tuginevad Euroopa Komisjoni üle võetud ja määrusega kehtestatud rahvusvahelistel standarditel ning Rahvusvahelise Arvestusekspertide Föderatsiooni (*International Federation of Accountants — IFAC*) põhimõtete ja rahvusvaheliste standardite alusel koostatud standarditele.

Audiitortegevuse seadus kasutab välisaudiitoritele esitatavaid nõudeid kirjeldades terminit „vandeaudiitor“. Autor käsitleb magistritöös välis-, mitte siseauditit ja kasutab terminit „audiitor“, mille all mõeldakse välisaudiitorit.

Finantsaruannete auditeerimisel tuleb audiitoritel juhendada peale audiitortegevuse seaduse ka teistest seadustest ja standarditest, nagu võlaõigusseadus (VÕS), karistusseadustik (KarS),

eetikakoodeks, äriseadustik (ÄS). Vastutus, mis puudutab finantsaruannetes esinevaid pettuseid, tuleneb peamiselt IFAC-i kinnitatud rahvusvahelistest auditeerimise standarditest (AudS, § 46).

Magistritöö raames keskendub autor standardile ISA 240, kus käsitletakse audiitori kohustusi finantsaruannete auditeerimisel seoses pettusega ning selgitatakse põhjalikumalt seda, kuidas rakendada standardeid ISA 315 „Olulise väärkajastamise riskide tuvastamine ja hindamine majandusüksusest ja selle keskkonnast arusaamise kaudu“ ja ISA 330 „Audiitori vastused hinnatud riskidele“ seoses pettusest tuleneva väärkajastamise riskidega (Audiitori ... 2019).

Standardi ISA 240 kohaselt on audiitori kohustus järgmine: „Audiitor, kes viib läbi auditit kooskõlas ISA-dega, on vastutav põhjendatud kindluse omandamise osas selle kohta, et finantsaruanded tervikuna ei sisaldaks kas pettusest või veast tulenevat olulist väärkajastamist.“ Standard toob esile, et vaatamata kõikide ISA reeglite jälgimisele ei pruugi audiitor pettust tuvastada, sest tema töö ulatus on piiratud ning juhtkond või muud pettuse toime pannud isikud ettevõttes võivad pettust väga hoolikalt varjata eesmärgiga mitte lasta audiitoritel seda avastada. Samuti ei pruugi audiitor alati õigesti eristada, kus on tegemist tahtliku vea ehk pettusega ja kus on tahtmatu väärkajastamine, kuna tegemist võib olla keerukama ja subjektiivsema valdkonnaga, nagu näiteks arvestushinnangud. Standard kutsub audiitoreid üles säilitama kutsealast skeptitsismi ja arvestama sellega, et vea tuvastamiseks planeeritud auditiprotseduurid ei pruugi olla piisavalt tõhusad pettusest tuleneva väärkajastamise tuvastamiseks (Audiitori ... 2019).

Tulenevalt ISA nõuetest ei ole pettuste avastamine audiitori esmane ega peamine ülesanne, aga ta peab arvestama, et pettusest tulenev väärkajastamine mõjutab oluliselt nii auditi läbiviimist kui ka audiitori järeltõlget. Audiitori järeltõlgeotsus on finantsaruannete lugejate jaoks väga oluline. Investorid usaldavad märkusteta audiitori otsuse saanud ettevõtet. Kui hiljem selgitatakse välja, et ettevõtte oli seotud pettuseskeemidega, võib see viia investorid raha kaotamiseni, audiitorfirmale aga tekitada mainekahju.

Hamilton (2016) on kirjeldanud, milliste muutustega tuleb audiitoritel pettuse tuvastamise korral arvestada. Kui audiitoril on auditi käigus tekkinud mõistlik kahtlus, et auditeeritavas ettevõttes on olnud pettus, siis peaks ta tegema lisaprotseduure, uuesti hindama üldist pettuseriski ja juhtkonna ausameelsust ning teatama võimalikest probleemidest auditikomiteele. See, kas viga on tahtlik või tahtmatu, on audiitori jaoks väga oluline, sest see mõjutab edaspidist auditi käiku. Kui audiitor on jõudnud järeldusele, et väärkajastamine võib olla tahtlik, siis peab ta mitte ainult uuesti hindama

üldist pettuseriski, vaid ka üle vaatama auditi vastused ja protseduurid, mis võivad erineda nendest, mida kasutatakse üksiku tavalise vea korral.

Pettuse tuvastamine auditi käigus toob endaga kaasa lisatööd ja muutusi auditi plaanis. Võib juhtuda, et aja kokkuhoiu huvides ei soovi audiitor asja põhjalikumalt ja detailsemalt uurida. Nii võib audiitor valimisse sattunud kahtlase kirje või positsiooni lihtsalt teisega asendada, nagu ta ei oleks seda näinud. Sarnaste olukordadega on magistritöö autor ise oma praktikas kokku puutunud. Vältimaks sellist situatsiooni, peab audiitor meeles pidama, kui suurt kahju võib teha see, kui „puhta“ otsuse saanud ettevõtet hiljem kohtus ebaseaduslikus tegevuses süüdistatakse.

Rittenberg ja Schwieger (2008) kirjeldavad kümmet põhilist sammu, mille audiitor peab läbi tegema iga auditeerimisülesande täitmise käigus:

- 1) pettuse olemuse, pettuse toimepaneku motiivide ja pettuse toimimise mõistmine;
- 2) „professionaalsel skeptitsismil“ põhineva lähenemisviisi loomine ja rakendamine;
- 3) teadmiste jagamine teiste auditimeeskonna liikmetega ja ajurünnak;
- 4) pettuseohtu tuvastamiseks ja hindamiseks kasuliku teabe hankimine;
- 5) pettuseriskide tuvastamine, pettusest võimaliku mõju ulatuse ja pettusest mõjutatud valdkondade väljaselgitamine;
- 6) ettevõtte kontrollimeetmete kvaliteedi ja tõhususe hindamine pettuseriski vähendamisel;
- 7) reageerimine – auditiprotseduuride kohandamine selliselt, et tagada auditi käigus võimaliku pettuse riski käsitlemine ja tõendite esitamine seoses konkreetse pettuseohuga;
- 8) leidude hindamine: kui tõendid viitavad pettusele, siis on vaja tuvastada, kas uurimise lõpuleviimiseks on tarvilik kaasata kohtuekspertina tegutsev või spetsiifilise pädevusega audiitor;
- 9) juhtkonna, auditikomitee või kogu juhatuse teavitamine võimalikust pettusest;
- 10) kogu auditeerimisprotsessi dokumenteerimine kuni kõigi eelkirjeldatud toimingute lõpuleviimiseni.

Kuigi kirjeldatud on kümme sammu, millest protseduur peaks koosnema, valib audiitor ise sobiliku plaani, mille järgi protseduur läbi viia. See oleneb esinevate riskide iseloomust, kogutud tõenditest ja sellest, kas tõendid viitavad suurele pettuse esinemise tõenäosusele. (*Ibid*)

Kirjanduse uuringust selgus, et audiitori rolli pettuse tuvastamise osas tõlgendatakse erinevalt: ühest küljest on olemas suured ootused pettuste tuvastamiseks auditi käigus, teiselt poolt aga on audiitori töö ulatus piiratud ega võimalda alati pettuse toimepanekut tuvastada.

1.3. Finantsauditis kasutatavad pettuse tuvastamise protseduurid

Vaatamata suurele hulgale nõudmistele, mis audiitoritele esitatakse ning mis tulenevad seadustest, standarditest ja soovitustest, on paljud uuringud näidanud, et audiitorid tuvastavad pettusi harva (Dyck *et al* 2010; KPMG 2009 viidatud Asare, Wright 2018). Samuti on uuringud näidanud seda, et audiitoritel on raskusi pettuse tuvastamiseks tõhusate protseduuride välja töötamisega (Zimbelman 1997; Houston *et al* 1999; Asare, Wright 2004; Mock, Turner 2005; Hammersley *et al* 2011; Beasley *et al* 2010, 2013 viidatud Asare, Wright 2018). Seetõttu soovib magistritöö autor anda oma panuse tõhusamate auditiprotseduuride väljaselgitamisele pettuste kõige olulisemates valdkondades, mis on müügituluga seotud pettused ja juhtkonna volituste ületamine.

1.3.1. Pettuse indikaatorid ja auditi riskihindamisprotseduurid

Selles alapeatükis kirjeldab autor täpsemalt praktilisi aspekte ja võimalusi, mis audiitoril pettuseriski tuvastamiseks ja hindamiseks on.

Selleks, et audiitor oleks võimeline määrama spetsiifilisi protseduure pettuseriski tuvastamiseks, peab ta kõigepealt koguma ettevõttest informatsiooni ning aru saama ettevõtte äri spetsiifikast, sisemistest protsessidest ja kontrolliraamistikust. Kui piisav hulk informatsiooni on kogutud ning audiitoril on kujunenud ärist ja protsessidest selge arusaam, saab ta kindlaks määrata võimalikud riskikohad ja põhjalikult analüüsida nn pettuste kolmnurka (vt altpoolt). Üldiselt saab seda protsessi nimetada riskihindamiseks. Olenevalt ettevõttest, selle struktuuri keerukusest, suurusest, äri spetsiifikast ja audiitori kogemusest selle ettevõttega võib see protsess olla erinev ning kaasata erinevaid protseduure.

Selleks, et audiitoril oleks võimalus riske hinnata, peab ta olema teadlik pettuse indikaatoritest ehk nn punastest lippudest (*red flags*) – pettusele viitavatest asjaoludest. Näiteks kui äris toimub midagi ebatavalist ja ettevõttes ei ole kõik hästi, võib audiitor oletada, et tegemist on pettusega. Selliseid tegureid on tegelikult väga palju. Mõned neist on tugevad pettuse indikaatorid, teised aga muutuvad tugevamaks siis, kui neid koguneb palju. Kas mõne sellise indikaatori taga on tegelikult pettus, oleneb konkreetsest ettevõttest. Üks ja seesama tegur võib ühes ettevõttes viidata pettusele,

teises aga olla lihtsalt äritegevuse eripära, mis ei pane audiitorit muretsema kõrgendatud pettuseriski pärast. (Audiitori ... 2019)

1950. aastatel viisid Indiana Ülikooli doktorandi Donald R. Cressey uuringud tulemusele, et pettustel on kolm peamist võtmetegurit, mida tänapäeval nimetatakse pettuse kolmnurgaks (Wells, 2017):

- 1) motiiv, surve või ajend pettust toime panna (*pressure*);
- 2) pettuse toimepanemise õigustus või põhjendus (*rationalization*);
- 3) võimalus pettust toime panna (*opportunity*).

Auditeerimise praktikas püütakse pettuse viiteid tihti jagada kolme rühma. Kui eksisteerivad kõik kolm tegurit või igaühe kohta neist koguneb piisavalt mõjuvaid fakte, siis võib järeldada, et ettevõttes on lihtne pettust teostada. Tavaliselt on pettuse kolmnurga analüüsimine suur ja põhjalik ülesanne, millele eelneb ettevõttest informatsiooni kogumine, juhtkonna küsitlemine, ettevõtte kontrolliraamistiku uurimine ja muud tegevused.

Pettuse varjatud iseloomu tõttu on selle avastamine väga raske. Audiitoritel aitavad pettust tuvastada teadmised viidetest pettusele ning spetsiifilistest sündmustest ja tingimustest ettevõttes, mis osutavad stiimulile või survele panna toime pettust. Auditeerimisstandard ISA 240 esitab näited pettuse kolmnurga iga teguri kohta (Audiitori ... 2019):

- 1) vajadus vastata kolmandate osapoolte ootustele, et saavutada omakapitali lisafinantseerimist, võib tekitada surve petmiseks;
- 2) märkimisväärsete preemiate määramine juhul, kui saavutatakse kasumieesmärgid, võib luua stiimuli petta;
- 3) ebatõhus ja nõrk kontrollikeskkond võib luua pettuse toimepanemise võimaluse.

Pinget või survet pettuse toimepanemiseks ettevõtte juhi poolt võivad tekitada ka järgmised olukorrad (Braiotta 2004, lk 327):

- tulu või turuosa ootamatu vähenemine – sellised muutused võivad tabada üht ettevõtet või kogu valdkonda;
- ebarealistlikult pingeline eelarve, eriti seoses lühiajaliste tulemustega. Selline pinge võib esineda siis, kui peakontor määrab meelevaldsed kasumieesmärgid, arvestamata tegelikku olukorda.

Finantsaruannetes esinevate pettuste võimalusi on palju. Võimalus pettuse tekkeks on olemas tavaliselt siis, kui pettuse tuvastamine on vähetõenäoline (pettuse toimepanija seisukohalt) ja selline võimalus tekib järgmistes olukordades (Braiotta 2004, 328):

- puudub finantsaruannete koostamist valvsalt jälgiv juhatus või auditikomitee;
- ebatavalised või keerukad tehingud – näiteks kahe ettevõtte konsolideerimine, konkreetse tegevuse eraldamine või lõpetamine ja kokkulepped tagasiostu lepingu alusel valitsuse võlakirjade ostmiseks või müümiseks;
- raamatupidamislikud hinnangud, mis vajavad ettevõtte juhtkonna märkimisväärselt subjektiivset otsust – näiteks laenukahjumi reservid ja garantiikulude jaoks iga-aastase eraldise tegemine;
- ebatõhus siseaudit – see võib olla tingitud töötajate ebapiisavast hulgast ja auditeerimise piiratud ulatusest.

Selliste olukordade ohtlikkust suurendab ka vähene eetiline õhkkond. Võimalused finantsaruandluses petmiseks suurenevad ka siis, kui ettevõttel puuduvad kindlad arvestuspõhimõtted, need muutuvad pidevalt või neid saab mitmeti tõlgendada. (Braiotta 2004, 328)

Auditeerimisstandardi ISA 240 lisa 1 toob välja palju võimalikke pettuse tegureid. Need on samuti jagatud kolme rühma pettuse kolmnurga kontekstis: stiimulid ehk surve, võimalused ning hoiakud ja ratsionaalsed põhjendused – vt magistritöö lisa 2. Magistritöö autori arvates on pettuse indikaatoreid tegelikult rohkem kui ainult need, mida hõlmab pettuse kolmnurk, ja vahel on need viited väga spetsiifilised ega seostu täpselt pettuse kolmnurga ühe konkreetse osaga.

Riskihindamisel peab arvesse võtma kõiki andmeid, mida saadakse eri allikatest, sealhulgas auditimeeskonna arutelusid, juhtkonnaliikmete ja teiste küsitlemist, planeerimisfaasi analüütiliste protseduuride tulemusi, kliendi aktsepteerimis- või jätkamisprotsessi kohta saadavat teavet ning finantsaruannete vahearannete ülevaateid (Srivastava *et al.* 2009). Mida rohkem audiitor oma kliendi kohta teab, seda paremini oskab ta tuvastada riskantseid valdkondi.

Soovituslikud sammud, mida audiitor peaks pettuseriski tõhusaks hindamiseks tegema, on järgmised (Rittenberg, Schwieger 2008, 339):

- mõista ettevõtet ja sellega seotud riske;
- saa aru sellest, kuidas majandus muutub ja kuidas see võib mõjutada ettevõtet;

- mõista juhtkonna võimalikku motivatsiooni pettuse toimepanemiseks;
- tuvasta võimalused teiste töötajate pettuse toimepanemiseks;
- analüüsi muutuseid ettevõtte majandustulemustes, et tuvastada tulemuste usutavus;
- tuvasta valdkonnad, mis võivad viidata pettusele või pettuse võimalikkusele.

Veel üks soovituslik protseduur, mis aitab riske hinnata, on nn ajurünnak (*brainstorm*), mida soovitatakse läbi viia koos auditimeeskonnaga auditi planeerimise faasis. Ajurünnaku eesmärk on aru saada, millistes kohtades on kõige tõenäolisem pettuse esinemine ja kuidas pettus esineda võiks. USA auditistandard (Statement on Auditing Standards) SAS 99 on sõnastanud järgmised soovitused ajurünnakute jaoks (Rittenberg, Schwieger 2008):

- mõelge sellele, kuidas pettuseid on võimalik toime panna ja varjata; võtke arvesse pettuseriski, sealhulgas kavalalt varjatud pettust, mille korral on koostatud valedokumente või toetavaid tõendeid, mida audiitor tavapäraselt üle vaatab;
- eeldage tulude kajastamisel pettuse olemasolu; audiitor peab eeldama, et tulude kajastamisel esineb pettus ning manipuleerimisele ja varjamisele avatud varasid on ülehinnatud;
- arvestage pettuse toimepanemise stiimulite, võimaluste ja põhjendustega; tarvilik on kaaluda kõiki elemente, mis võivad pettuse tõenäolisemaks muuta, sealhulgas juhtkonna töötasu olemust ja survet kasumieesmärkide täitmiseks;
- arvestage tegevusvaldkonna tingimustega; audiitor peab mõistma, mis ettevõtte tegevusvaldkonnas toimub ja kuidas see ettevõtet võib mõjutada; siin on oluline näiteks tehnoloogia muutumine, samuti klientide kahanev nõudlus ettevõtte toodete järele;
- arvestage tegevuse iseloomu ja finantsstabiilsusega; auditimeeskond peab arvestama oluliste, keerukate, kuid ka segaste tehingute olemasoluga ning oluliste finantsseisundi muutustega.

Magistritöö autori arvates on ajurünnak väga tõhus meetod, kui see tõesti toimub koos auditimeeskonnaga, audiitorid saavad oma olulisi teadmisi ja mõtteid teistega jagada, välja tuua kõik eri aspektid ja koos jõuda parima lahenduseni (antud juhul auditi plaanini).

Nagu selgub ülalkirjeldatud pettuse kolmnurga teguritest ja soovituslikest protseduuridest, on auditi juures oluline aspekt ettevõtte sisekontrollisüsteem, sest kui see on nõrk, siis annab see võimalusi pettuste toimepanemiseks. Auditeerimisstandardid nõuavad auditeerimistestide läbiviimist, et mõista organisatsiooni sisekontrollisüsteemi seisundit. Sisekontrollisüsteemi

testimise abil saadakse ülevaade organisatsiooni sisemistest mehhanismidest, kontrollist ja protsessidest, mis on vajalikud selleks, et määrata nende piisavust ja tõhusust ning võimaldada neil sobilikul viisil edasi areneda.

Olenevalt konkreetse organisatsiooniga seotud asjaoludest võib audiitoritel olla tarvilik läbi viia järgnevaid teste (Omoteso, Obalola 2014):

- nn läbijalutamistest (*walkthrough test*) – kasutusel selleks, et kontrollida süsteemi eesmärkide saavutamist;
- vastavustest – kasutusel selleks, et hinnata, kas kontrollimehhanisme rakendatakse;
- detailne test – kasutusel testimaks seda, kas konkreetsed kohalduvad kontrolleesmärgid on täidetud kõigi üksuste kõigi tegevuspõhimõtete ja -valdkondade korral;
- kahe eesmärgiga test – selline lähenemine ühendab ühe testi raames kaks auditiülesannet, (näiteks kontrolliraamistiku tõhususes veendumine ja saldo väärtuse kontrollimine sama testi raames).

Oluline on, et audiitorid jääksid pettuseriski suhtes tundlikuks ka auditi lõpufaasis, hinnates auditi käigus tuvastatud väärkajastamisi. Braun (2000) märgib, et testimise käigus ei pööra audiitorid sageli tähelepanu pettusele viitavale teabele, eriti olukorras, kus nad on ajalise surve all. Erinevalt auditi planeerimise etapist, kus pettus on tähelepanu keskmes, muutub pettuse tuvastamine järgnevate etappide käigus teisejärguliseks ülesandeks (*ibid.*). Juhtumipõhised tõendid viitavad sellele, et audiitorid jäävad kindlaks oma esialgsetele otsustele pettuste kohta ja seega ei ole tõenäoline, et nende seisukohad pärast esialgset pettuseriski hindamist muutuvad (Wilks, Zimbelman 2004b viidatud Hamilton 2016, 3).

Magistritöö autori arvates on pettuseriski hindamine auditi lõpufaasis oluline, sest õige arusaam ettevõtte tegevusest ja protsessidest kujuneb audiitoril alles töö käigus, kui audiitor näeb palju detaile ja reaalseid tehinguid. Üldpilt ettevõttest muutub palju täielikumaks, kui suurem osa auditiga seotud tööst on tehtud, ja siis on kergem teha järeldusi võimalike pettuste kohta.

Kõige tavapärasemad valdkonnad, kus hinnatakse pettuse riski kõrgeks, on müügitulu ja juhtkonna volituste ületamine.

1.3.2. Auditiprotseduurid müügitulu pettuse tuvastamiseks

Mitme allika järgi (Coenen, 2008; Hopwood *et al.* 2008; Brennan, Mcgrath, 2007 viidatud Kassem 2016) on levinuimad finantsaruannetes esinevad pettused seotud müügituluga.

Rahvusvahelistes auditeerimisstandardites lähtutakse eeldusest, et tulu kajastamisel peab audiitor alati arvestama pettuseriskiga. „Pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riskide tuvastamisel ja hindamisel peab audiitor, tuginedes eeldusele, et tulu kajastamisel eksisteerivad pettuseriskid, hindama, millised tulu liigid, tulu tehingud või väited selliseid riske põhjustavad.“ (Audiitori ... 2019)

Vaatamata sellele, et esialgne riskihinnang pettusele müügitulu osas on kõrge, saab audiitor seda eeldust ümber lükata. Tavaliselt puudutab see selliseid ettevõtteid, kus müügitulu on stabiilne ja puudub võimalus sellega manipuleerida, näiteks igakuiselt fikseeritud renditulu teenivates ettevõtetes. (*Ibid.*)

Hopwood *et al.* (2008) on väitnud, et suurem osa finantsaruannetes esinevatest pettustest hõlmab tulude ülehindamist – kas fiktiivselt või ennetähtaegselt (viidatud Omoteso, Obalola 2014, 136). See on kõige lihtsam viis ettevõtte finantsseisundi näiliseks parandamiseks. Fiktiivsed tulud tõmbavad audiitorite ja regulaatorite tähelepanu rohkem kui tehingute tahtlik ennetähtaegne kajastamine (Rezaee 2005; Albrecht 2006; Coenen 2009; Kassem 2016).

Viise, kuidas ettevõtted võivad müügituluga manipuleerida, on palju. Järgnevas tabelis (tabel 1) on kirjeldatud peamised müügituluga manipuleerimise võimalused.

Tabel 1. Müügituluga manipuleerimise skeemid

Müügituluga manipuleerimise skeem	Allikas
Võltsitud müügi- ja tarnedokumentid (<i>falsified sales and shipping documents</i>)	(Hopwood <i>et al.</i> 2008)
Valmidusastme meetodi ebakorrektna kasutamine (<i>misstatement of the percentage of completion</i>)	(Hopwood <i>et al.</i> 2008)
Brutotulu kajastamine netotulu asemel (<i>recording gross, rather than net revenue</i>)	Albrecht (2006), Rezaee (2005), Coenen (2009)
Volitamata veod (<i>unauthorised shipments</i>)	(Hopwood <i>et al.</i> 2008)
Müügi ülehindamine (<i>overstating real sales</i>)	Albrecht (2006), Rezaee (2005), Coenen (2009)
Fiktiivsete müügitellimuste loomine raamatupidamise perioodi lõppu, saates välja kaupu, mida ei ole tellitud (<i>creating sales orders at the end of the accounting period by shipping goods that have not been ordered</i>)	(Hopwood <i>et al.</i> 2008)
Toodetud, kuid tarnimata või osaliselt tarnitud kauba müügitulu kajastamine (<i>recording sales for items produced but not yet shipped or partially shipped</i>)	Coenen (2009)
Kauba tagastuse reservi ebaõige kajastamine (<i>not properly recording allowances for returned goods</i>)	Lord (2010)
Klientide tagastatud kauba kajastamata jätmine (<i>not recording returned goods from customers</i>)	Albrecht (2006), Rezaee (2005), Coenen (2009)
Pangaülekannete kajastamine klientidelt saadud rahana või seotud osapooltelt saadud rahaga manipuleerimine (<i>recording bank transfers as cash received from customers or manipulating cash received from related parties</i>)	Albrecht (2006), Rezaee (2005), Coenen (2009)
Klientidele tehtud allahindluste kajastamata jätmine (<i>not recognising discounts given to customer</i>)	Albrecht (2006), Rezaee (2005), Coenen (2009)
Konsignatsioonimüügi ebaõige tunnustamine lõpetatud müügina (<i>Improper recognition of consignment sales as completed sales</i>)	Albrecht (2006), Rezaee (2005), Coenen (2009)
Müügi perioodi lõppemise kuupäeva väärkasutamine (raamatupidamine hoitakse pärast sulgemiskuupäeva avatuna ja järgmise perioodi müügitulu sisestatakse selle perioodi kasumiaruandesse) (<i>abuse of cutoff date of sales (keeping the books open after the closing date and including the next period's sales on the current period income statement)</i>)	Hopwood, <i>et al.</i> (2008); Coenen (2009)
Müügi tunnustamine ennetähtaegselt (<i>recognising legitimate sales early</i>)	Coenen (2009)
Müügi broneerimine, kuid kliendile tehtava tarnega venitamine (<i>bill and hold</i>)	Coenen (2009); Lord (2010)
Kõrval kokkulepete tegemine müügitehingu tingimuste muutmiseks nii, et see ei ole enam raamatupidamisreeglite tähenduses müügitulu (näiteks piiramatult kauba tagastamise võimalus, kui klient kaupa ära ei müü) (<i>issuing side agreements that modify the terms of the sales transaction in a way that does not qualify as a sale under GAAP. Example: unrestricted return of goods if not sold by the customer</i>)	Elder <i>et al.</i> (2010); Lord (2010)
Ebakohane periodiseerimine tulu liigutamiseks raamatupidamisperioodide vahel (<i>improper cutoff periods to move revenue between accounting periods</i>)	Lord (2010)
Tagastatud kaupade kajastamine pärast perioodi lõppemist (<i>recording returned goods after the end of the period</i>)	Albrecht (2006), Rezaee (2005), Coenen (2009)
Laekumata nõuete mahakirjutamine hilisemal perioodil (<i>writing off uncollectible receivables in later periods</i>)	Albrecht (2006), Rezaee (2005), Coenen (2009)

Allikas: autori koostatud Kassemi (2016, 16) uuringu alusel

Veel üks müügituluga manipuleerimise viis on tingimustega müük. See on tulude näiliku suurendamise võimalus, mille korral kajastatakse müügitulu, kuigi mõned tingimused ei ole täidetud ning omandiõigus ja riskid pole ostjale üle läinud. Selliseid tehinguid tegelikult ei tohi müügituluna kajastada. (Wells, 2017)

Tihti motiveerib ettevõtte omanikke ja juhte müügituluga manipuleerima väline surve edukusele, mis võib tulla pankadelt, aktsionäridelt, pereliikmetelt ja isegi ühiskonnalt.

Wells (2017, 334) kirjeldab juhtumeid, kus ettevõtete juhid on võetud kriminaalvastutusele müügitulu märkimisväärse suurendamise eest pettuse teel. Ühe sellise juhtumi korral sai suurt kahju audiitorfirma PricewaterhouseCoopers, kes pidi koos pettuse toime pannud juhatusega välja maksma suured summad, et rahuldada aktsionäride esitatud nõudeid. Ettevõtte Satyam Computer Services (praeguse nimega Mahindra Satyam Ltd.) endine esimees Ramalinga Raju võltsis süstemaatiliselt raamatupidamisandmeid. Ta tunnistas, et suurendas tegelikke müügitulu- ja sularahakontot 20% võrra. Tulemusena pidi ettevõtte koos audiitorfirmaga maksma 17,5 miljonit dollarit USA Väärtpaberi- ja Börsikomisjonile (SEC) ja äriühingu avaliku raamatupidamise järelevalvenõukogule (PCAOB — *the Public Company Accounting Oversight Board*). Peale selle maksis ettevõtte Satyam Computer Services 125 miljonit dollarit ja nende audiitorfirma 25,5 miljonit dollarit aktsionäride esitatud nõuete rahuldamiseks.

Järgnevalt on välja toodud levinumad ajendid müügitulu manipuleerimiseks ja auditiprotseduurid, mida audiitoritel soovitatakse selle pettuseriski korral läbi viia (Rittenberg, Schwieger 2008, 360).

1. Surve kasumiteenimise eesmärkide saavutamiseks – ebaharilikud muutused aasta lõpul esitatud müügiandmetes:

- müügiandmete ebaharilike kõikumiste tuvastamine;
- audititarkvara kasutamine ebaharilike müügitehingutega seotud osapoolte (klientide jne) tuvastamiseks;
- kõikide suurte müügilepingute ülevaatamine, et tuvastada kaupade tegelik vedu, ebaharilike tingimuste olemasolu ja maksekuupäev;
- kliendi tegeliku ettevõtjana tegutsemise kinnitamine;
- kliendiga sõlmitud suure lepingu tingimuste suuline kinnitamine;
- raha laekumiste hindamine pärast aasta lõppu, et teha kindlaks nõuete laekumine klientidelt.

2. Rahaprobleemid – võimalike võla tasumise kokkulepete rikkumine:

- analüütiline ülevaade käibest ja müüdud kaupade hinnast ning ebaharilike muutuste tuvastamine.

3. Ettevõtte ei ole veel kasumlik, kuid esineb surve näidata suuremat müüki:

- analüütiline ülevaade müügisumma ebaharilikest muutustest aasta lõpu lähedal ja selliste müügitehingute uurimine;
- valitud müügitehingute puhul tuleb uurida kaupade tegelikku vedu, ebaharilike tingimuste olemasolu ja kliendiga ebaharilike suhete (näiteks bartertehingute) esinemist ja kliendilt raha laekumist;
- seotud osapooltelt tehingute nimekirja hankimine ja seotud osapooltega tehtud müügitehingute tuvastamine.

4. Turu poolt tulenev surve ennustatud tulususe eesmärgi saavutamiseks:

- vaadata läbi finantsaruanded ebatavaliste suhtarvude tuvastamiseks, eriti võrreldes valdkonna keskmistega;
- vaadata üle kõik ebatavalised kirjed, ka sellised, mis hõlmavad varem loodud reservkontosid, ning hoolikalt hinnata kõigi antud hinnangute mõistlikkust.

Audiiteerimisstandardis ISA 240 tuuakse välja järgmised näited audiitori tegevusest väärast finantsaruandlusest tuleneva müügitulu olulise väärkajastamise riski korral (Audiitori ... 2019, 38):

- analüütiliste protseduuride läbiviimine tulu suhtes;
- arvuti abil teostatavad audititehnikad ootamatute tulusuhete ja tehingute tuvastamiseks;
- teatud oluliste lepingutingimuste ja kõrvallepingute puudumise kinnitamine kliendiga (näiteks aktsepteerimise kriteeriumid, tarne- ja maksetingimused, tulevaste või jätkuvate tarnekohustuste puudumine, õigus toode tagastada, garanteeritud edasimüügi kogused, tühistamis- ja tagastuseraldised);
- müügi ja selle võimalike eritingimuste kohta järelepärimiste tegemine majandusüksuse müügi- ja turunduspersonalile või õigusnõunikule perioodi lõpu lähedal;
- füüsiline kohalolek ühes või enamas asukohas perioodi lõpus, et vaadelda kaupade valmisseadmist ja lähetamist ning muude asjakohaste müügi ja varude periodiseerimise protseduuride teostamist;

- elektrooniliselt algatatud, töödeldud ja kajastatud tulutehingute korral kasutatavate kontrollimehhanismide testimine.

Audiitor ei pea lähtuma ainult ülalmainitud protseduuride nimekirjast, vaid võib olenevalt kliendi äri spetsiifikast kavandada teisi protseduure, mis auditeeritava ettevõtte riske arvestades sobivad kõige paremini piisava auditikindluse saamiseks.

Paljud autorid rõhutavad analüütiliste protseduuride tõhusust. Tavaliselt hõlmavad analüütilised protseduurid tegelike finantsaruannete summade võrdlemist eeldatavate summadega, mis on saadud teatud ennustumudeli rakendamisel. Kuna pettuse tõttu väärsti kajastatud andmed erinevad prognoositavatest summadest, peaks olema võimalik neid analüütiliste protseduuride abil tuvastada. (Knapp, Knapp 2001)

Audiitori teadmised on oluline tegur teabe mõistmisel ja tõlgendamisel ning võivad mõjutada audiitori efektiivsust finantsaruannetes esineva pettuse ohu hindamisel. Uuringud on näidanud, et indiviidi teadmised muutuvad kogemuste suurenedes (Chi, Glaser, Rees 1982 viidatud Knapp, Knapp 2001), seega võib audiitori kogemus mõjutada audiitori analüütiliste protseduuride toimimist. (Knapp, Knapp 2001)

Magistritöö autori arvates on analüütilise protseduuri tõhusus müügitulu testimisel palju nii ettevõtte müügi spetsiifikast (kas sellele on võimalik teatud ootust seada) kui ka analüütilise protseduuri ülesehitusest (näiteks detailsuse tasemest).

1.3.3. Juhtkonna volituste ületamisega seotud auditiprotseduurid

Paljud finantsaruannetes esinevad pettused paneb toime kõrgem juhtkond, kes ületab oma volitusi ja eirab tahtlikult sisekontrolle, vaatamata sellele, et ettevõtte kontrolliraamistik tundus tõhus. Suurem osa viimase 50 aasta jooksul toimunud ulatuslike tagajärgedega pettustest on toime pannud kõrgema juhtkonna liikmed, kes läksid mööda näiliselt usaldusväärsest sisekontrollisüsteemist. (Management ... 2004)

Sellised tehingud on tavaliselt väga hästi peidetud – kellelgi teisel peale juhtkonna ei ole ligipääsu informatsioonile, mis võib aidata pettuseviiteid märgata. Tihti on juhtkonnas olnud inimesi, kes on ise audiitorina töötanud ning teavad väga hästi auditi protsessi käiku, standarditest tulenevaid nõudeid ja isegi protseduure, mis võivad olla standardsed ja aastast aastasse kuigi palju ei varieeru.

Juhtkonna volituste ületamise tuvastamise teeb keeruliseks ka asjaolu, et ettevõtte juhatus on audiitori jaoks klient. Audiitorid on aktsionäride agendid ehk esindajad – neid valitakse, tasustatakse tehtud töö eest ja võidakse vallandada (Omoteso, Obalola 2014). Audiitor või audiitorbüroo sõlmib auditeeritava ettevõttega lepingu ja teenib audiitorteenuse osutamisest tulu, seega on ta huvitatud kliendiga heade suhete hoidmisest ning ärisuhete jätkamisest ka järgmistel aastatel. Selles positsioonis on audiitoril tihti raske ettevõtte esindajaga vaielda ja nõuda dokumentide või tehingute avalikustamist, mida juhtkond ei soovi avalikustada.

Lihtsam on keskenduda kergemini märgatavatele pettustele, mille on toime pannud eesliinitöötajad ja mida saab lihtsalt tuvastada turvakaamerate abil. Kõrgema astme juhtide pettused ei ole enamikule ettevõttes töötavatele inimestele hoomatavad. Samal ajal on just kõrgema juhtkonna pettused olulised nendega kaasneva võiva märkimisväärse kulu ja mainekahju tõttu ning audiitorid peavad neid kõrge riskina silmas pidama ja kaaluma kogu auditi vältel. (Coenen, 2008, 40)

Töö autor tutvus Treadway komisjoni sponsororganisatsioonide komitee (*Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission* — COSO) uuringuga pettuste esinemise kohta, et selgitada välja statistiliselt keskmine ettevõtte, kus teostatakse pettuseid. Uuring hõlmas ettevõtteid, kus 1990ndatel tuvastati finantsaruandluse pettusi. Uuringu käigus selgitati välja pettuse toime pannud ettevõtete olulisemad omadused.

Need ettevõtted (Rittenberg, Schwieger 2008, 338–339):

- olid väiksemad (käive alla 200 miljoni USA dollari) kui enamik SEC-i juures registreeritud ettevõtteid;
- ei olnud loonud auditikomiteed või kui auditikomitee oli olemas, kohtus see aasta jooksul vähem kui tunniks;
- olid enam kui poolte pettuste puhul oma tulu ja vastavat vara suuremana näidanud;
- ei olnud loonud siseauditi osakonda;
- panid enamiku pettuseid toime suhteliselt pika aja, kahe või enama fiskaalperioodi jooksul, keskmine pettus oli väldanud pea 24 kuud;
- olid enne pettuse toimepanemist olnud kahjumis või nullilähedase kasumiga;
- olid moodustanud juhatuse, kus domineeris tegevjuhtkond;
- olid 83% juhtudest kaasanud pettusesse tegev- või finantsjuhi.

Viimati mainitud punkt muudab audiitori jaoks raskemaks hankida usaldusväärseid tõendeid pettuse kohta, sest tavaliselt on just finantsjuht audiitori üks peamisi kontaktisikuid ettevõttes. Tõdetud on ka seda, et pettuse võimalikkust võib alati ära tunda esinevate märkide põhjal. Paljud neist märkidest osutavad organisatsiooni tippu ja audiitor peab neid märke uurima iga auditi käigus. (Rittenberg, Schwieger 2008, 338–339)

Albrecht (2006) on kirjutanud, et finantsaruandluses esinevat pettust on harva võimalik tuvastada ainult finantsaruannete analüüsimise teel. Pettus tuvastatakse pigem siis, kui aruannetes sisalduvat informatsiooni võrreldakse tegeliku kontekstiga, uurides, kus juhatas töötab ja mis teda tegutsema paneb. Välisaudiitoritel soovitatakse analüüsida kolme olulist aspekti: juhtkonna tausta, motiive ja mõju organisatsioonis otsuste tegemisele.

Rezaee ja Riley (2010) ning Dorminey *et al.* (2012) on lisanud, et proaktiivne pettuste tuvastamine peaks hõlmama juhtkonna poolt kontrollmehhanismide eiramisest ja kokkumängust märku andvate asjaolude otsimist. Youngi (2000) arvates saab pettust sisaldav finantsaruandlus alguse juhtkonna survest või tahtest, seega peaks audiitor riskihindamist alustama juhtkonna mõju uurimisest. (viidatud Kasseem, 2016)

Juhtkond ületab oma volitusi, kui esitab valeandmeid käibetehtingute kohta või muude tehingute sisu või tekkimise aja kohta, näiteks (Management ... 2004):

- esitades andmeid fiktiivsete ärisündmuste või tehingute kohta või muutes aega, mil tehing tegelikult toimus, eriti raamatupidamisperioodi lõpule lähenedes;
- luues või tagasi pöörates raamatupidamislikke reserve, et tulemustega manipuleerida, sh tahtlikult kallutades eeldusi ja hinnanguid kontosaldode väärtuse hindamisel;
- muutes oluliste või ebaharilike tehingute kirjeid või tingimusi.

Standardi ISA 240 nõuete järgi peab audiitor arvestama, et juhtkonna volituste ületamine või kontrollide eiramine on märkimisväärne risk iga ettevõtte puhul, sest viisid, kuidas juhtkond võib pettusi toime panna ja kontrolle eirata, on ennustamatud (Audiitori ... 2019). Sama standard nõuab audiitoritelt selle riski korral järgmist tegevust (*Ibid*):

1. Läbi viia testi pearaamatus avaldatud päevaraamatu kannete ja teiste korrigeerimiste õigsuse hindamiseks. Auditiprotseduuride planeerimisel ja läbiviimisel selliste testide jaoks audiitoril tuleb

- teha järelepärimisi finantsaruandluse protsessi kaasatud isikutele mitte asjakohase või tavalisest erineva tegevuse kohta seoses päevaraamatu kannete ja muude korrigeerimiste töötlemisega;
- valida välja päevaraamatu kanded ja muud korrigeerimised, mis said tehtud aruandlusperioodi lõpul;
- kaaluda vajadust teha päevaraamatu kannete ja muude korrigeerimiste teste kogu perioodi ulatuses.

2. Läbi viia arvestushinnangute ülevaatamine erapoolikuse suhtes ja hinnata, kas erapoolikust põhjustavad tingimused kujutavad endast pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riski. Seda tehes audiitoril tuleb

- hinnata, kas juhtkonna tehtud otsustused ja otsused finantsaruannetes sisalduvate arvestushinnangute tegemisel, isegi kui need on üksikult võttes põhjendatud, näitavad majandusüksuse juhtkonna võimalikku erapoolikust, mis võib endast kujutada pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riski. Antud juhul, tuleb audiitoril arvestushinnanguid tervikuna uuesti hinnata;
- vaadata üle juhtkonna otsustused ja eeldused seoses märkimisväärsete arvestushinnangutega, mis kajastuvad eelmise aasta finantsaruannetes.

3. Märkimisväärsete tehingute korral, mis audiitori arusaamise kohaselt erinevad ettevõtte tavapärasest tegevusest, hinnata, kas nende äriiline põhjendatus (või selle puudumine) viitab pettusele.

Auditeerimisstandard nõuab sedagi, et kui eksisteerivad mingid spetsiifilised juhtkonna pettuse riskid, mida ülalmainitud tegevus ei hõlma, peab audiitor kavandama ja läbi viima muud vajalikud auditiprotseduurid (Audiitori ... 2019).

2. KASUTATUD UURIMISMEETODID JA NENDE TULEMUSED

Teises peatükis kirjeldab autor magistritöös kasutatud uurimismeetodit, uuringu tulemusi ja tulemuste põhjal tehtud järeldusi. Uuringu eesmärk on välja selgitada, milliseid kokkupuuteid on Eesti välisaudiitoritel olnud pettustega, kõige levinumad ja tõhusamad protseduurid pettuseriski hindamisel ning kõige tõhusamad auditiprotseduurid müügituluga seotud pettuse tuvastamisel ja juhtkonna volituste ületamise riski puhul. Analüüsi tulemusena kontrollitakse töös püstitatud hüpoteese.

2.1. Uuringu metoodika ja valimi kirjeldus

Uurimisobjektiks on auditeeritud ettevõtete finantspettused ja sobivad auditiprotseduurid pettuse tuvastamiseks. Uurimismeetodina on autor kasutanud kirjalikku ankeetküsitlust, uurimisvahendina aga küsimustikku. Küsimustik saadeti mitu korda e-posti teel Eesti audiitorfirmadele, sellele oli võimalik vastata 20. märtsist 9. novembrini 2020. Küsimustik saadeti nii suurte audiitorbüroode üldisel e-postiaadressil palvega edastada see audiitoritele, kui ka eraldi Eestis registreeritud vandeaudiitoritele (vandeaudiitorite nimekiri ja kontaktandmed võeti Audiitorkogu veebilehelt). Autor pöördus ka Audiitorkogusse palvega edastada küsimustik vandeaudiitoritele, kuid sai vastuseks, et „Audiitorkogu avalik-õigusliku isikuna ja andmekaitse reeglite täitjana suhtleb audiitoritega ainult Audiitorkogu eesmärkide täitmiseks ja nende võimalused pöördumise edasisaatmiseks on sellest tulenevalt piiratud“, seega jõudis küsimustiku täitmise palve vandeaudiitoriteni autori nime alt. Andmete töötlemiseks kasutati programmi MS Excel.

Küsitluse kui andmekogumismeetodi valiku põhjus oli autori soov saada objektiivseid andmeid, mida võimaldab ankeedi interaktiivne ja anonüümne vorm, ning arvuliselt mõõta, statistiliselt analüüsida ja üldistada võimalikult suure hulga vastajate arvamusi.

2.1.1. Küsimustiku kirjeldus

Küsimustiku koostamisel lähtus autor peamiselt ISA 240 nõuetest ja soovitud auditiprotseduuride kohta. Küsitlus oli anonüümne. Küsimustiku vormistamiseks ja andmete kogumiseks kasutas autor veebipõhist keskkonda Google Forms. Enne küsimusi oli esitatud lühike juhised. Küsimustik koosnes 16 küsimusest (lisa 1), mis olid koostatud teoreetilisele osale toetudes ja esitatud nii poolstruktureeritud kujul kui ka vabade küsimustena. Vastajad said oma arvamust avaldada ka lisavariantides. Küsimustele vastamiseks kulus umbes 10–20 minutit.

Küsimuste 1–3 eesmärk oli teada saada vastajate kuuluvus auditifirmadesse ja tööstaaž. Paluti märkida, mitu aastat on vastaja audiitorina töötanud ja mitu inimest töötab vastaja töökohas.

Küsimuste 4–10 abil sooviti välja selgitada, kas ja kui tihti on audiitorid tuvastanud pettusi, kas vastaja ise on pettuste juhtumitega kokku puutunud või on tema auditimeeskond tuvastanud finantspettusi. Uuriti ka, millised kokkupuuted on audiitoritel olnud juhtumitega, mis viitasid pettustele, ja kindlate pettuste juhtumitega. Küsimustikus esitati nimekiri tuntumatest pettuste valdkondadest ja paluti iga pettusetüübi juurde märkida, kas ollakse sellega kokku puutunud, välja selgitamiseks, mis valdkonnas oli pettusejuhtumeid esinenud kõige rohkem.

Küsimuste 11–12 eesmärk oli määratleda, mis riskihindamise protseduure on audiitorid oma tööpraktikas kasutanud ja millised neist on aidanud pettust tuvastada. Küsimuste 13–16 eesmärk oli välja selgitada kõige tõhusamad protseduurid finantspettuste tuvastamiseks müügituluga seotud pettuse riski ning juhtkonna volituste ületamise riski korral.

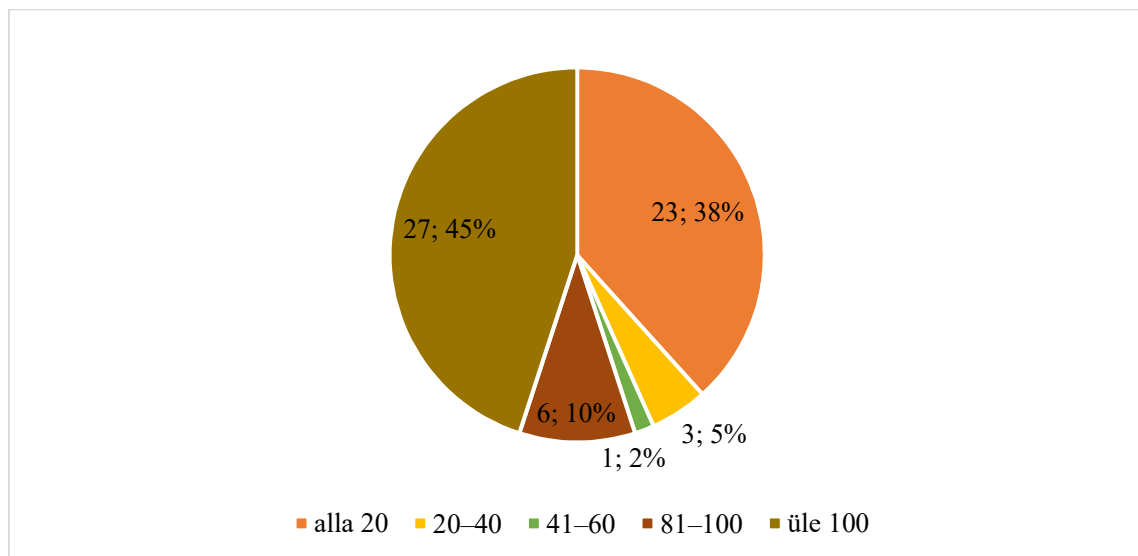
2.1.2. Vastajate töökogemus

Uuriti audiitorfirmade töötajate arvamusi, kes on audiitorina töötanud kauem kui aasta. Autor otsustas uurida kogenumate audiitorite arvamust, sest neil on rohkem kogemust ja teadmisi, et eristada, kus on tegemist tahtliku vea ja kus tahtmatu eksimusega. Esimesel tööaastal auditis ei pruugi töötaja veel piisavalt pettuste analüüsimisega kokku puutuda ja autori arvates ei pruugi ta veel osata hinnata, millised protseduurid on selleks tõhusamad kui teised.

Kokku saadi uurimuse käigus 60 vastust. 7 audiitoril neist oli auditeerimiskogemust 1–2 aastat, seega tõenäoliselt olid nad täitnud auditi assistendi rolli. 13 vastajat oli audiitorina töötanud 3–4 aastat. Kuna vandeaudiitori kutse taotlemiseks peab auditi töötaja olema praktiseerinud

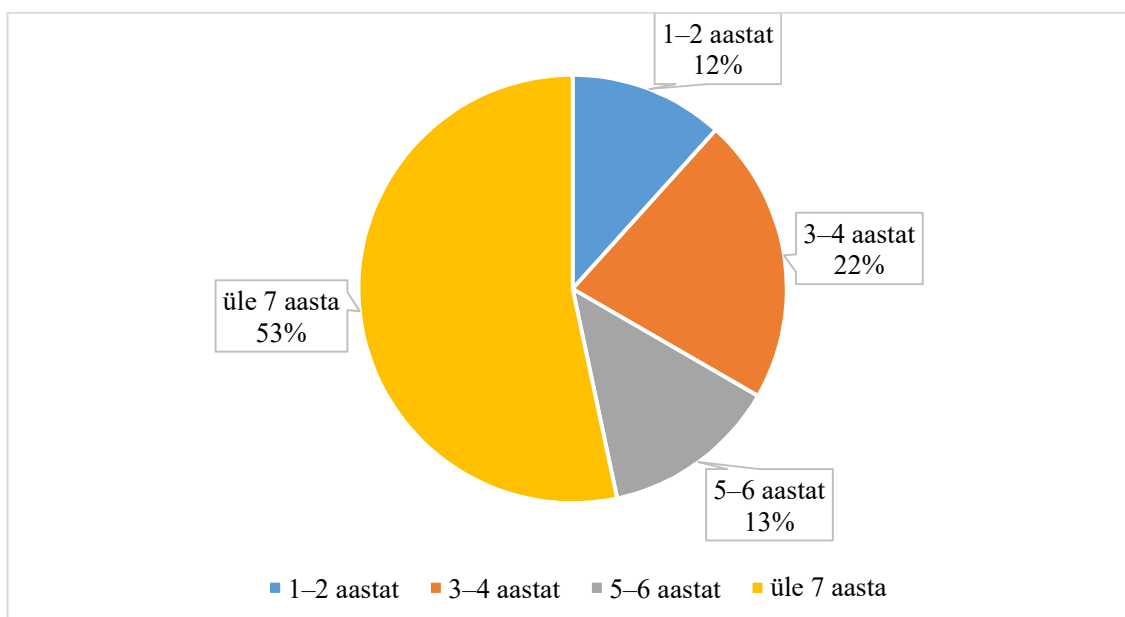

vandeauditiitori juhendamisel vähemalt kolm aastat, siis võib arvata, et suur osa neisse rühmadesse kuulunud vastajatest olid samuti täitnud auditi assistendi rolli. Vastanud audiitorid olid töötanud või töötasid vastamise ajal järgmistes ettevõtetes: PwC (PricewaterhouseCoopers), Deloitte, KPMG, EY (Ernst & Young), BDO Eesti AS, Grant Thornton Baltic OÜ, Number RT OÜ, Riigikontroll, Villems&Partnerid OÜ, Tulekivi SP OÜ, Crowe DNW OÜ, Probatus OÜ, Audiitorbüroo Fides OÜ, Steinberg Audit OÜ, Rödl & Partner OÜ, Audit & Review OÜ, Audiitorteenuse OÜ. Mitu vastanut ei soovinud ettevõtte nime avalikustada, aga vastasid, kui suure ettevõttega on tegemist: „kuni 10 töötajaga audiitorbüroo“, „üksikaudiitor“, „B4 võrgustikku kuuluvas firmas“, „väike audiitorfirma“, „rahvusvahelises ja ka üksikaudiitorina“. 10 audiitorit jätsid sellele küsimusele vastamata. Big4 ehk maailma suurimate audiitorfirmade grupis (PwC, Deloitte, KPMG, EY) on töötanud või töötas vastamise ajal 30 vastanut, mis moodustab 50% valimist. Neist 6 vastanutest on töötanud kahes auditfirmas. Vastanute osatähtsust ettevõtete vahel on toodud lisa 3.

Joonis 1. Auditifirmade suurus – töötajate arv vastanute töökohas.
Allikas: autori koostatud lisa 1 küsimuse 2 vastuste alusel.

Jooniselt 1 on näha, et 27 vastanut (45%) töötasid vastamise ajal suurtes ettevõtetes, kus on üle 100 töötaja, 6 audiitorit (10% vastanutest) töötas 81–100 töötajaga, 1 vastanu 41–60 töötajaga, 3 audiitorit (5%) 20–40 töötajaga ja 23 audiitorit (38%) vähem kui 20 töötajaga ettevõttes. Arvestades seda, et Eestis ei ole palju „keskmise suurusega“ audiitorbüroosid, kus töötab 20–100 töötajat, võib järeldada, et saadud vastused esindavad piisavalt eri suurusega audiitorettevõtteid.

Joonis 2. Vastajate tööstaaž audiitorina

Allikas: autori koostatud lisa 1 küsimuse 3 vastuste alusel.

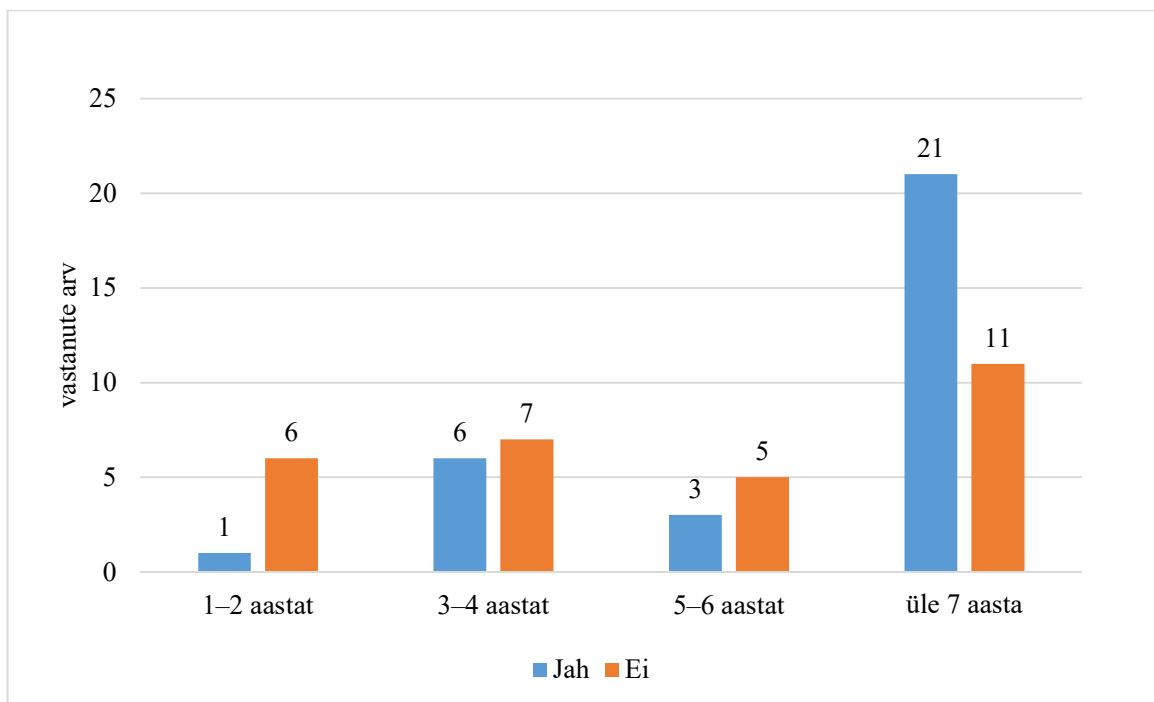
Joonisel 2 on esitatud küsitletute jaotumine töökogemuse järgi. Küsitletute tööstaaži analüüsidest on näha, et enamik vastanutest (53,3%) on töötanud audiitorina rohkem kui 7 aastat ja võib väita, et küsitluse tulemusi esindavad pikaajalise töökogemusega audiitorid, kes on töötanud või töötavad paljudes eri suurusega audiitorfirmades. Kõige rohkem vastuseid laekus audiitorbüroost PwC (PricewaterhouseCoopers). Selles ettevõttes töötavad vastajad jagunevad tööstaaži alusel järgmiselt: kõige rohkem vastajaid (7) on kogemusega 3–4 aastat, järgnevad kõige kogenumad audiitorid (6 vastajat on kogemusega üle 7 aasta), 3 vastaja kogemus on 1–2 aastat ja kahel PwC töötajal oli kogemust 5–6 aastat.

2.2. Uuringu tulemused ja analüüs

Selles alapeatükis kirjeldab autor küsitluse tulemuste põhjal vastanute kokkupuudet pettustega ja pettuse tuvastamise protseduuride valikut.

Küsimuse 4 vastustest selgus audiitorite kokkupuudete sagedus tehingutega, mis viitasid pettusele, aga mille korral pettust ei tõestatud – selliseid juhtumeid on tuvastanud üle poole vastanutest, 31 audiitorit (51,7%). Küsimuse 5 vastustest selgus, et enamik audiitoritest (18 vastanut) oli pettuse

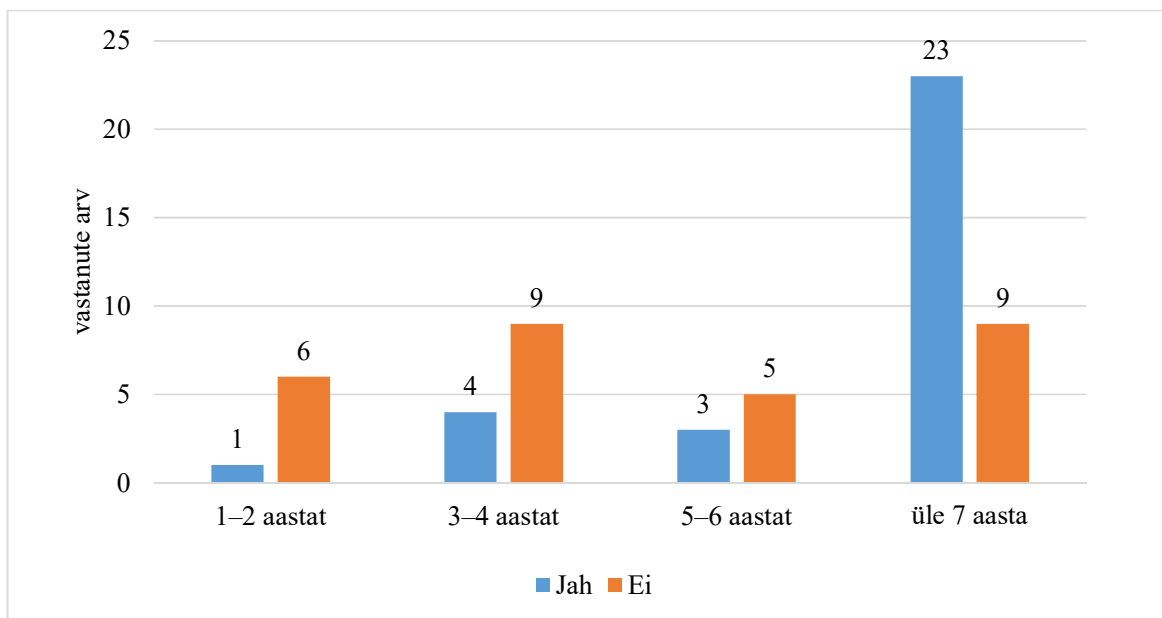
suhtes kahtlust avaldanud 1–5 korda, neist 5 ainult ühe korra. 5 audiitorit olid pettust kahtlustanud kuni 10 korda. Oli ka neid, kes olid kahtlust avaldanud „50 korda“, „palju“ või „mitmeid kordi“. 29 audiitorit (48,3% vastanutest) väitsid, et nende kliendiportfellis ei ole tuvastatud juhtumeid, mis viitaksid pettusele.

Joonis 3. Audiitorite kokkupuude tõestamata pettustele viitavate asjaoludega vastavalt tööstaažile
Allikas: autori koostatud lisa 1 küsimuste 3 ja 4 vastuste alusel.

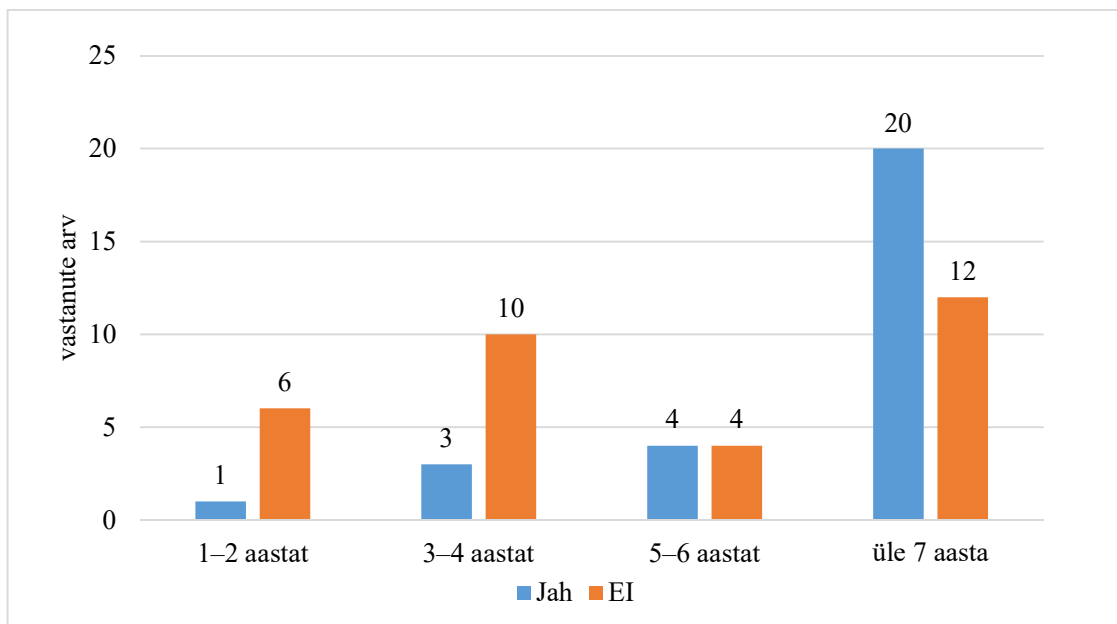
Jooniselt 3 on näha, et vastanutest, kelle auditeerimiskogemus on 1–2 aastat, on tõestamata pettusekahtlusega kokku puutunud ainult 1 inimene, mis võib tuleneda audiitorite vähesest kogemusest. 3–4-aastase kogemusega vastanutest on tõestamata pettusekahtlusega kokku puutunud 6 inimest ning nagu selgub küsimuse 5 vastustest – enamik neist ainult 1–2 korda. Sellest järeldub, et väiksema kogemusega audiitorid on finantspettustega vähem kokku puutunud või ei ole nad vähesel kogemuse tõttu osanud neid tähele panna. Audiitoritest, kelle tööstaaž on pikem kui 7 aastat, olid pettuse suhtes kahtlust avaldanud päris paljud – 21 vastajat, nende seas nii need, kes on pettust kahtlustanud „50 korda“, kui ka need, kes on seda teinud üksikutel juhtudel. Enamasti olid kogenud audiitorid pettust kahtlustanud 2–10 korda, vt kõik vastusevariandid lisa 3 punkti 5 all.

Kokkuvõtlikult saab teha järelduse, et viiteid finantspettustele märkavad audiitorid oma tööpraktikas küllaltki sageli. See tähendab, et Eesti audiitorid teavad pettusesignaale ja oskavad neid märgata. Samuti tähendab see, et Eesti audiitorite kasutatavad riskihindamisprotseduurid on tõhusad ja aitavad audiitoritel pettusele viitavaid asjaolusid leida.

Joonis 4. Audiitorite isiklik kokkupuude tõestatud pettusejuhtumitega vastavalt tööstaažile
Allikas: autori koostatud lisa 1 küsimuse 3 ja 6 vastuste alusel.

Küsimuse 6 vastustest selgus, kui tihti on vastanud ise kokku puutunud juhtumitega, mille korral pettus tõestati (joonis 4). Tulemused on sarnased eelmise küsimuse vastustega. Jaatavalt vastas samuti 31 audiitorit ehk 52% vastanutest. 23 audiitorit olid ise pettuse tuvastanud 1–5 korda, neist 9 ainult ühe korra. 6 audiitori vastustest võib aru saada, et nad on pettusi tuvastanud pigem palju: „kuni 10 juhtumit“, „mitmeid“, „väiksemaid juhtumeid on mitu, suuremaid pigem üksikud“, „10–15 korda“, „6 korda“, „igal aastal ikka mõni juhtum“ (sellel vastajal on auditikogemust rohkem kui 7 aastat). Kaks audiitorit ei täpsustanud, mitu korda nad on pettust tuvastanud, vt kõik vastusevariandid lisa 4 punkti 7 all. 31 vastanust, kes olid kokku puutunud pettusele viitavate tehingutega (vastasid jaatavalt küsimusele 4), on 27 ka ise tõestatud pettusejuhtumi tuvastanud, mis tähendab, et küsimuse 4 ja 6 vahel on tugev seos ja inimesed, kes on märganud pettusesignaale, on ka tuvastanud pettusi.

Joonis 5. Teiste auditimeeskonna liikmete kokkupuude tõestatud pettusejuhtumitega vastavalt vastaja tööstaažile

Allikas: autori koostatud lisa 1 küsimuse 3 ja 7 vastuste alusel.

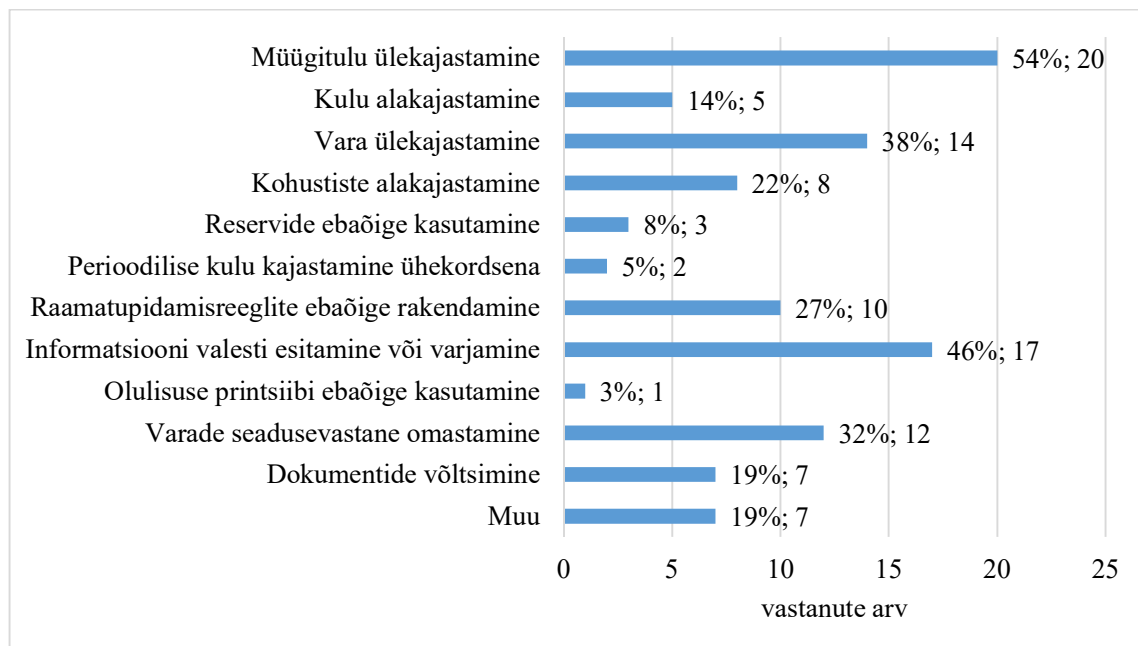
Et teada saada võimalikult paljudest auditi käigus tuvastatud pettustest, küsiti ka selliste juhtumite kohta, kus pettuse tuvastas mitte vastaja ise, vaid tema auditimeeskond (joonis 5). Autori ootus oli, et siin saavad jaatavalt vastata ka vähem kogenumad audiitorid, kes ei ole veel ise pettust tuvastanud, aga on teadlikud meeskonna poolt tuvastatud pettuse juhtumitest. Vastupidiselt autori ootusele saada sellele küsimusele rohkem jaatavaid vastuseid kui eelmistele, oli siin jaatavalt vastanud vähem – 28 (47% vastanutest). Neist 22 on oma praktika käigus pettuse tuvastanud 1 kuni 5 korda, vt kõik vastused lisas 4.

Viimasest grupist (üle 7-aastase kogemusega audiitoritest) jaatavalt vastanud audiitorite seast töötasid 14 audiitorit väikestes ettevõtetes, kus on alla 20 töötaja. Sellest võib järeldada, et nende meeskond koosneb suuremast osast ettevõtte töötajatest ja seetõttu on nad meeskonnasisestest juhtumitest rohkem teadlikud kui suuremates ettevõtetes töötavad audiitorid.

Jooniselt 3, 4 ja 5 on näha, et kui võrrelda tõestatud pettusejuhtumeid nendega, mis ainult viitasid pettusele, on jaatavate vastuste trend sama – kõige kogenumad audiitorid on nii pettusekahtluse kui ka kindlate pettustega kokku puutunud kõige rohkem.

Küsitluse tulemusena saab märkida, et pettust on tuvastanud päris suur osa Eesti audiitoritest: üle 50% vastanutest on kokku puutunud pettusele viitavate asjaoludega ja sama suur osa (31 audiitorit) on ise pettust tuvastanud. Ka juhtumeid, kus pettust ei ole tuvastanud vastaja ise, vaid teine meeskonnaliige, on olnud peaaegu pooltel (47%) vastanutest. Kõik vastajad ei toonud välja täpset arvu, mitu korda nad oma tööpraktikas pettuse on tuvastanud, vaid andsid vahemiku või jätsid küsimusele vastamata, mille tõttu ei ole magistritöö autoril võimalik välja arvutada täpset pettusejuhtumite arvu, mida uuringu käigus käsitletakse. Küll saab aga teha järelduse, et esimene püstitatud hüpotees kinnitust ei leidnud. Kuigi varem on paljud uuringud näidanud, et audiitorid tuvastavad pettusi harva (Dyck, Morse, Zingales 2010; KPMG 2009 viidatud Asare, Wright 2018), selle magistritöö uurimus seda ei kinnita. Autori arvates võis sellise vastuolu teiste uuringute tulemustega tekitada asjaolu, et magistritöö uuringus osales palju kogenud audiitoreid, kelle töökogemus on üle 7 aasta (53% vastanutest), sest just nende seast on kõige rohkem neid, kes on pettustega kokku puutunud. Samuti võis tulemust mõjutada asjaolu, et küsimustele vastamine oli vabatahtlik ja audiitorid, kes ei ole kunagi pettustega kokku puutunud, ei olnud huvitatud ka küsimustiku täitmisest.

Küsimusega 10 selgitati välja valdkonnad, kus oli tuvastatud finantspettus. Joonis 6 illustreerib, milliste pettustega on audiitorid oma tööpraktikas kokku puutunud.

Joonis 6. Pettuse liigid, millega audiitorid on oma tööpraktikas kokku puutunud
Allikas: autori koostatud lisa 1 küsimuse 10 vastuste alusel.

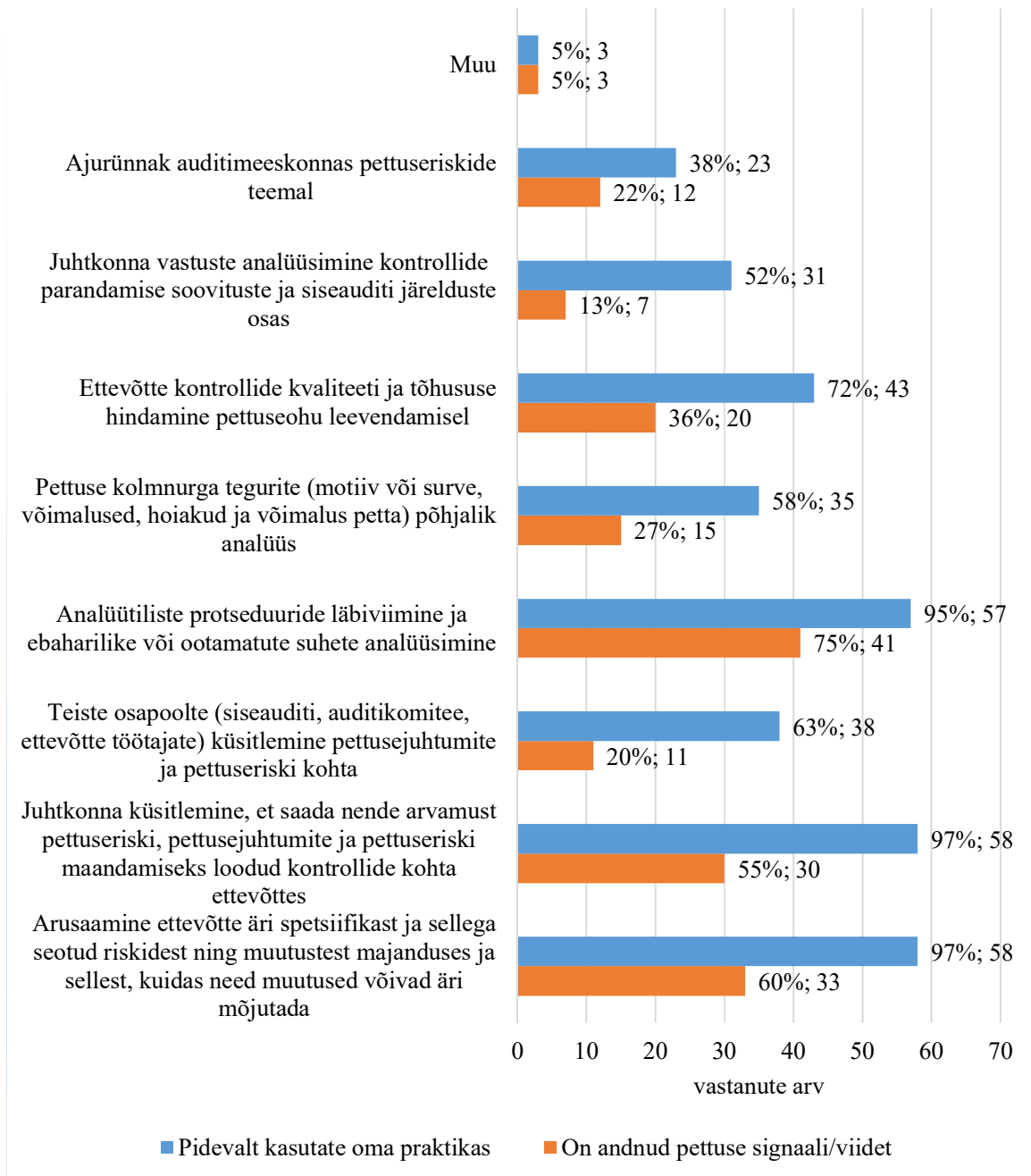
Vara seadusevastase omastamisega oli kokku puutunud 32% vastanutest. Alapeatükis 1.1 välja toodud uuringu (Report ... 2020) kohaselt puutuvad ettevõtted vara omastamisega kokku väga tihti – 86% juhtumitest. Vara omastamisest saadud kahju on aga kõige väiksem, vaatamata seda liiki pettuse sagedusele. Seega võib järeldada, et audiitorid ei avasta kõiki selliseid pettusi, sest paljud neist jäävad alla auditi olulisuse määra. Olulisuse määraks võib nimetada aktsepteeritavat viga, mis on väljendatud eurodes summana perioodi majandustulemuse, müügitulu või vara kogumahu suhtes (Auditeerimiseeskiri, § 5).

Neid, kes vastasid, et on kokku puutunud raamatupidamisreeglite ebaõige rakendamisega, oli 27%. Dokumentide võltsimist ja kohustiste alakajastamist oli tuvastanud vastavalt 19% ja 22% vastanutest, mis on samuti üsna kõrged näitajad. Tuvastatud oli ka kulude alakajastamist (14%) ja reservide ebaõiget kasutamist (8%). Vähem oli neid, kes olid tuvastanud perioodilise kulu kajastamist ühekordsena ja olulisuse printsiibi ebaõiget kasutamist, vt rohkem lisas 4, punkt 10.

Selle küsimuse juures oli ka lisaküsimus, milles paluti nimetada need pettuseliigid, millega on vastaja kokku puutunud, kuid mida polnud küsimuses nimetatud. Muude variantidena toodi välja valmidusastme meetodi ebakorrektselt kasutamist, et kajastada tulu varasemas perioodis, toimingupiirangu rikkumist, vara alakajastamist eesmärgiga vältida audiitorkontrolli ja kulu ülehindamist. Viimast nimetati kolmel korral. Üks vastus oli „ettevõtlusega mitteseotud kuludest (suured kulud „agentidele“) ja teine „pigem kulude ülekajastamisega ehk raha välja viimisega ettevõttest seotud osapoolte tehingutega“. Kolmas vastaja märkis lihtsalt „kulude ülekajastamine“.

Vastustest selgub, et audiitorite tööpraktikas on esinenud mitmesuguseid eri liiki finantspettuseid. Eelmiste küsimuste vastustest saab finantspettuse juhtumite sagedust arvestades järeldada, et tuvastatud on peaaegu kõiki finantspettuste liike ja nende esinemissagedus on suur.

Autori arvates peavad audiitorid erilist tähelepanu pöörama müügitulu ja vara ülehindamisele, mis tihti ilmnevad koos ning on kõige sagedamini esinevad pettused. Seda tõestab ka selle magistritöö raames tehtud analüüs. Audiitorid peavad olema ettevaatlikud ka ettevõttelt saadud või saamata jäänud informatsiooni suhtes, sest ettevõtte poolt informatsiooni valesti esitamine või varjamine oli magistritöö uuringu tulemusena sageduse poolest teine pettuse liik. See asjaolu võib viidata pettustele erinevates finantsaruande osades.

Joonis 7. Audiitorite kasutatavad ja pettusele viidanud riskihindamisprotseduurid

Allikas: autori koostatud lisa 1 küsimuse 11 ja 12 vastuste alusel.

11. ja 12. küsimuse vastustest selgus, milliseid riskihindamise protseduure audiitorid oma praktikas järjepidevalt kasutavad ning missugused protseduurid on viidanud pettusele (joonis 7; lisa 5, punktid 11 ja 12). Analüüsimisel selgus, et kõige populaarsemad riskihindamisprotseduurid, mida kasutavad pidevalt peaaegu kõik vastajad, on arusaamine ettevõtte äri spetsiifikast ja sellega seotud riskidest ning muutustest majanduses ja sellest, kuidas need muutused võivad äri mõjutada; juhtkonna küsitlemine, et saada tema arvamust pettuseriski, pettusejuhtumite ja pettuseriski

maandamiseks loodud kontrollide kohta ettevõttes ning analüütiliste protseduuride läbiviimine ja ebaharilike või ootamatute suhete analüüsimine. Neid kolme protseduuri kasutab pidevalt 95–97% vastanutest.

Kasutatavuselt järgmisel kohal on ettevõtte kontrollide kvaliteedi ja tõhususe hindamine pettuseohu leevendamisel (72%), mis on pettusesignaali andnud 20 audiitorile (36%). Kõikide vastanute hulgas oli 63,3% neid, kes küsitlevad ettevõtte osapooli – siseauditit, auditikomiteed, ettevõtte töötajaid – pettuseriski ja -juhtumite väljaselgitamiseks. See protseduur on võrreldes teistega aga andnud audiitoritele suhteliselt vähe pettusesignaale – selle kasulikkust märkis ainult 20% vastanuist. Autori arvates võib see olla tingitud sellest, et teised osapooled ei ole pettusest teadlikud või ei jaga audiitoritega informatsiooni piisavalt julgelt.

Pettuse kolmnurga tegurite põhjalik analüüs (motiiv või surve, võimalused, hoiakud ja võime pettusi toime panna – vt alapeatükk 1.3.1) aitab pettuseriski tuvastada 27% vastanute arvates, ent pidevalt teostab seda protseduuri 58%.

Riskihindamisprotseduuridest kõige sagedamini (75%) annab pettusesignaali analüütiliste protseduuride läbiviimine ning ebaharilike ja ootamatute suhete analüüsimine, mis on kasutatavuselt kolmas protseduur. Sageduselt järgmisena (60%) on pettusele viidanud ettevõtte äri spetsiifikast arusaamise protseduur. Juhtkonna küsitlemise protseduur on pettuseviite andnud 55% vastanutele, samal ajal on see protseduur koos ettevõttest arusaamise protsessiga kõige kasutatavam. Autori arvates on juhtkonna küsitlemine kasulik, sest toob esile ka juhtkonna suhtumise ettevõttes esineda võivasse pettusesse. Asjaolu, et see protseduur viitab pettustele vähem kui analüütilised protseduurid või arusaamine ettevõtte spetsiifikast, on autori arvates mõistetav. Kogenud juhatus suudab pettust peita ja vastata küsimustele selliselt, et audiitor ei märkaks pettuseviiteid.

11. küsimusele vastanud on riskihindamisprotseduurina kasutanud veel pearaamatu kannete ja pangakonto väljavõtete analüüsi; pangatehingute ülevaatamist ja korrupsiooni ennetamiseks loodud sisekontrollisüsteemi kaardistamist – intervjuud vastutava teenistujaga ning tutvumist sisekordadega. Küsimuses 12, kus küsiti, milline protseduur on andnud pettusesignaali, toodi lisaks välja müügitulu testimine, detailne test ja eelmises küsimuses juba pakutud korrupsiooni ennetamiseks loodud sisekontrollisüsteemi kaardistamine.

Autor teostas küsimuste 11 ja 12 vastuste korrelatsioonanalüüsi, mis andis tulemuseks korrelatsioonikordaja 0,89, mis tähendab, et eksisteerib tugev seos – mida kasutatavam on riskihindamisprotseduur, seda rohkem pettusesignaale on see audiitoritele andnud. See tähendab, et audiitorid valivad riskihindamisprotseduure piisavalt mõistlikult ja tõhusalt.

Autor analüüsis kasutatud protseduuride tõhusust, arvutades välja suhte, mitmele audiitorile on protseduur andnud pettuse signaali ja mitu audiitorit seda protseduuri kasutab. Kõige tõhusamaks osutusid analüütilised protseduurid suhtega $41/57 = 0,72$ ehk tõhususega 72%. Sellele järgnesid arusaamine ettevõtte äri spetsiifikast ($33/58 = 0,57$ ehk 57%), juhtkonna küsitlemine ($30/58 = 0,52$ ehk 52%) ja ajurünnak ($12/23 = 0,52$ ehk 52%).

Alapeatükis 1.2 kirjeldatud Hammersley *et al* (2011) uuring, mille käigus analüüsiti audiitorite reaktsiooni pettuse riskitegurite esinemisele, et mõista vanemaudiitorite pettuseriski hindamise tõhusust ja mõjusust, näitas, et audiitorid ei reageeri kõrgendatud pettuseohule tõhusal ega asjakohasel viisil. Selle põhjal sai püstitatud hüpotees 2, et Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas pettuseriski hindamiseks kõige tõhusamaid auditiprotseduure. Analüüsides magistritöö küsimusi 11 ja 12 võib öelda, et Eesti auditifirmades kasutatakse piisavalt palju protseduure, mis aitavad pettuseriski tuvastada. Kõik audiitorite kasutatavad protseduurid toimivad ja võivad viidata pettusele. Vaatamata sellele, leidis teine hüpotees osaliselt kinnitust, sest üks tõhusamaid protseduure (auditimeeskonnas ajurünnak pettuseriski teemal) osutus kõige vähem kasutatavaks.

Sellise tulemuse põhjuseks võib olla asjaolu, et 38% kõikidest vastanutest töötavad väikestes firmades (alla 20 töötaja) või üksikaudiitorina ja neil võib puududa võimalus ajurünnakut meeskonnas teha. Kui see on võimalik, soovitab autor ajurünnakuid sagedamini kasutada. Ajurünnaku kasust on räägitud ka alapeatükis 1.3.1.

Küsimustes 13 ja 14 uuriti, milliseid protseduure audiitorid kasutavad, et reageerida müügituluga seotud pettuse riskile ja millised nendest on kõige tõhusamad (joonis 8; lisa 5, punktid 13 ja 14). Selgus, et kõige sagedamini (93%) kasutatakse laekumiste kontrollimist pärast aasta lõppu. Teisel kohal on suuremate müügilepingute ülevaatamine (81%). Sageduse poolest kolmandal kohal on aasta lõpu lähedal ilmnunud ebaharilike müügitehingute arvu analüüsimine ja võrdlus müügisummaga (78%). Järgnevad kontrolltestid, et teha kindlaks, kas müügitulutehingud on tegelikult toimunud, õigesti registreeritud ja periodiseeritud (76%). Peaaegu sama paljud (75%)

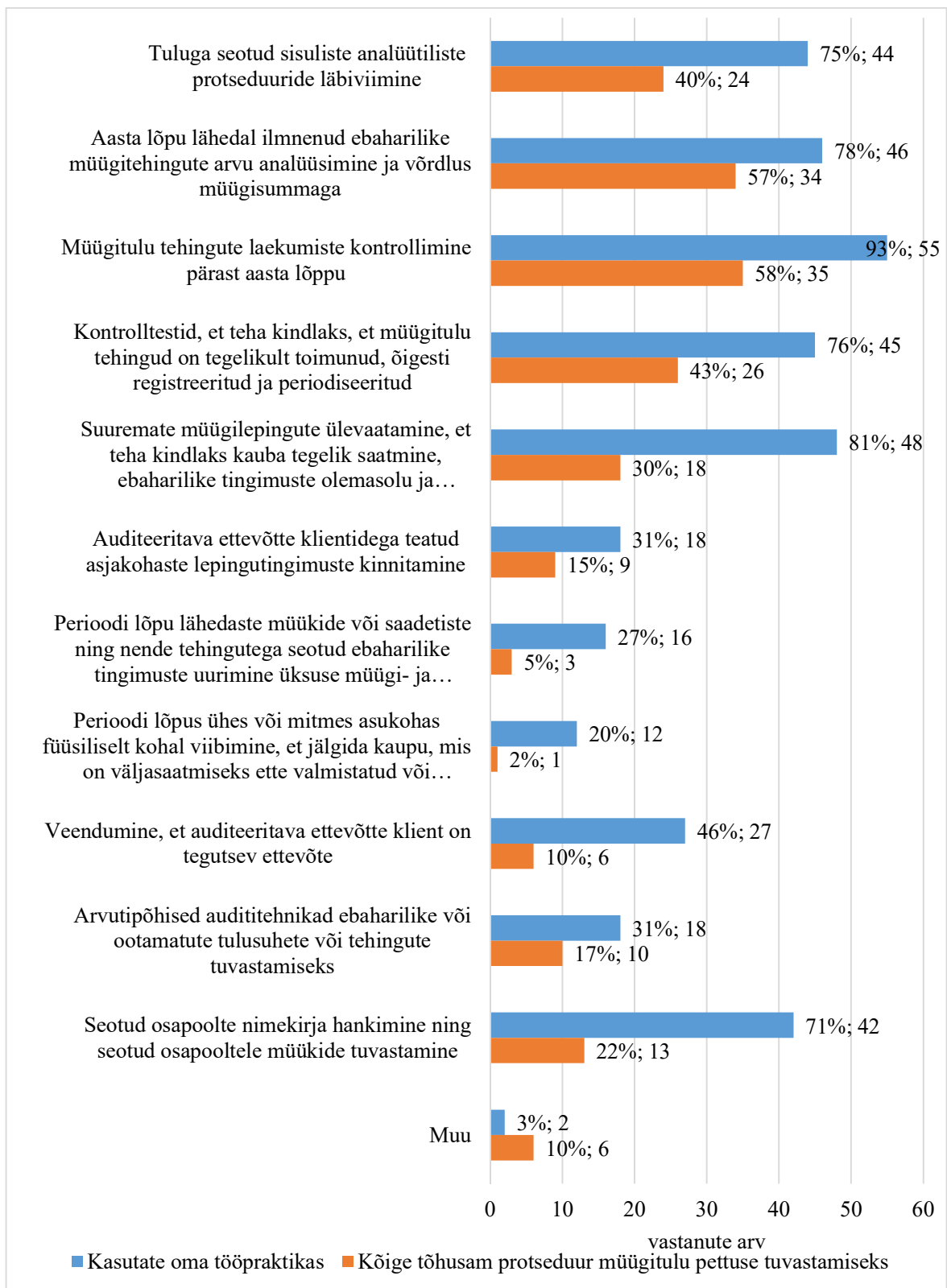
vastasid, et nende praktikas on pidevalt kasutusel tuludega seotud sisuliste analüütiliste protseduuride läbiviimine, kus võrreldakse aruandeperioodi kuu ja tootesarja või ärisegmendi kohta esitatud tulusid eelnevate perioodidega. Seotud osapoolte nimekirja hankimist ja seotud osapooltele müükide tuvastamist märkis 71% vastanutest.

Protseduuride tõhususe analüüsimisel selgub, et audiitorite arvates on kõige tõhusam müügitulutehingute eest laekumiste kontrollimine pärast aasta lõppu (selle vastuse märkis ära 58% vastanutest). Peaaegu sama tõhus on aasta lõpu lähedal ilmnenu ebaharilike müügitehingute arvu analüüsimine ja võrdlus müügisummaga (57%), kuigi seda kasutatakse eelmisega võrreldes harvem. Tõhususe poolest kolmandal kohal olid kontrolltestid (43%) ja neljandal kohal tuludega seotud sisuliste analüütilised protseduurid (40%). Analüüsist selgus, et tihti kasutatav (sageduselt teisel kohal) suuremate müügilepingute ülevaatamine tundub tõhus ainult 30% vastanutele. Seotud osapoolte nimekirja hankimist ja seotud osapooltele müükide tuvastamist kasutatakse samuti tihti, kuid see protseduur on pettuse riski tuvastamisel tõhus ainult 22% vastanute arvates.

Eelmainitu põhjal võib väita, et audiitorid kasutavad müügitulu pettuse tuvastamisel oma tööpraktikas tihti ja peavad kõige paremini toimivateks järgmisi protseduure:

- müügitulutehingute eest laekumiste kontrollimine pärast aasta lõppu;
- aasta lõpu lähedal ilmnenu ebaharilike müügitehingute arvu analüüsimine ja võrdlus müügisummaga;
- kontrolltestid, et teha kindlaks, et müügitulu tehingud on tegelikult toimunud, õigesti registreeritud ja periodiseeritud;
- tuludega seotud sisuliste analüütiliste protseduuride läbiviimine.

Arvestades oma audiitoritöö kogemust, nõustub uurimistöö autor vastanutega, et need protseduurid on müügitulu pettuse avastamisel tavaliselt kõige tõhusamad.

Joonis 8. Auditiprotseduurid müügitulu pettuse riski korral ning nende kasutamise sagedus ja tõhusus

Allikas: autori koostatud lisa 1 küsimuse 13 ja 14 vastuste alusel.

Teisi protseduure nimetati vähemtõhusateks ja need on kasutusel harvem. Need on:

- veendumine, et auditeeritava ettevõtte klient on tegutsev ettevõtte (kasutus 46%, tõhusus 10%);
- arvutipõhised audititehnikad (CAAT — *computer assisted audit techniques*) ebaharilike või ootamatute tulusuuhete või tehingute tuvastamiseks (kasutus 31%, tõhusus 17%);
- auditeeritava ettevõtte klientidega teatud asjakohaste lepingu tingimuste kinnitamine (näiteks aktsepteerimiskriteeriumid, tarne ja maksetingimused, lepingute lisade puudumine, edaspidiste kohustuste puudumine, toote tagastamise õigus, garanteeritud edasimüügi summad ning tühistamis- või tagastamissätted) (kasutus 31%, tõhusus 15%);
- perioodi lõpu lähedaste müükide ja saadetiste ning nende tehingutega seotud ebaharilike tingimuste uurimine üksuse müügi- ja turundustöötajate või ettevõttesisesese juriidilise nõustaja poolt (kasutus 27%, tõhusus 5%);
- perioodi lõpus ühes või mitmes asukohas füüsiliselt kohal viibimine, et jälgida kaupu, mis on väljasaatmiseks ette valmistatud või lähetatud või mis on tagasi saadetud ja ootavad töötlemist, ning muid asjakohaseid müügi ja laovarude vähendamise protseduure (kasutus 20%, tõhusus 2%).

Muude protseduuridena pettuseriski tuvastamiseks nimetati müügitulu võrdlemist käibedeklaratsioonidega, müügitehingute laekumise kontrolli kogu aasta jooksul, mitte ainult pärast bilansipäeva, arusaamist müügitsüklist ja kontrollide puudulikkuse tuvastamist, ümmarguste summadega müügiarvete ülevaatamist ning arve numbrite ja kuupäevade ebaloogika välja toomist. Vastajad lisasid ka, et saldo võrdlustest saab võrrelda ka müügimahtusid, mitte ainult saldosid ja tingimusi.

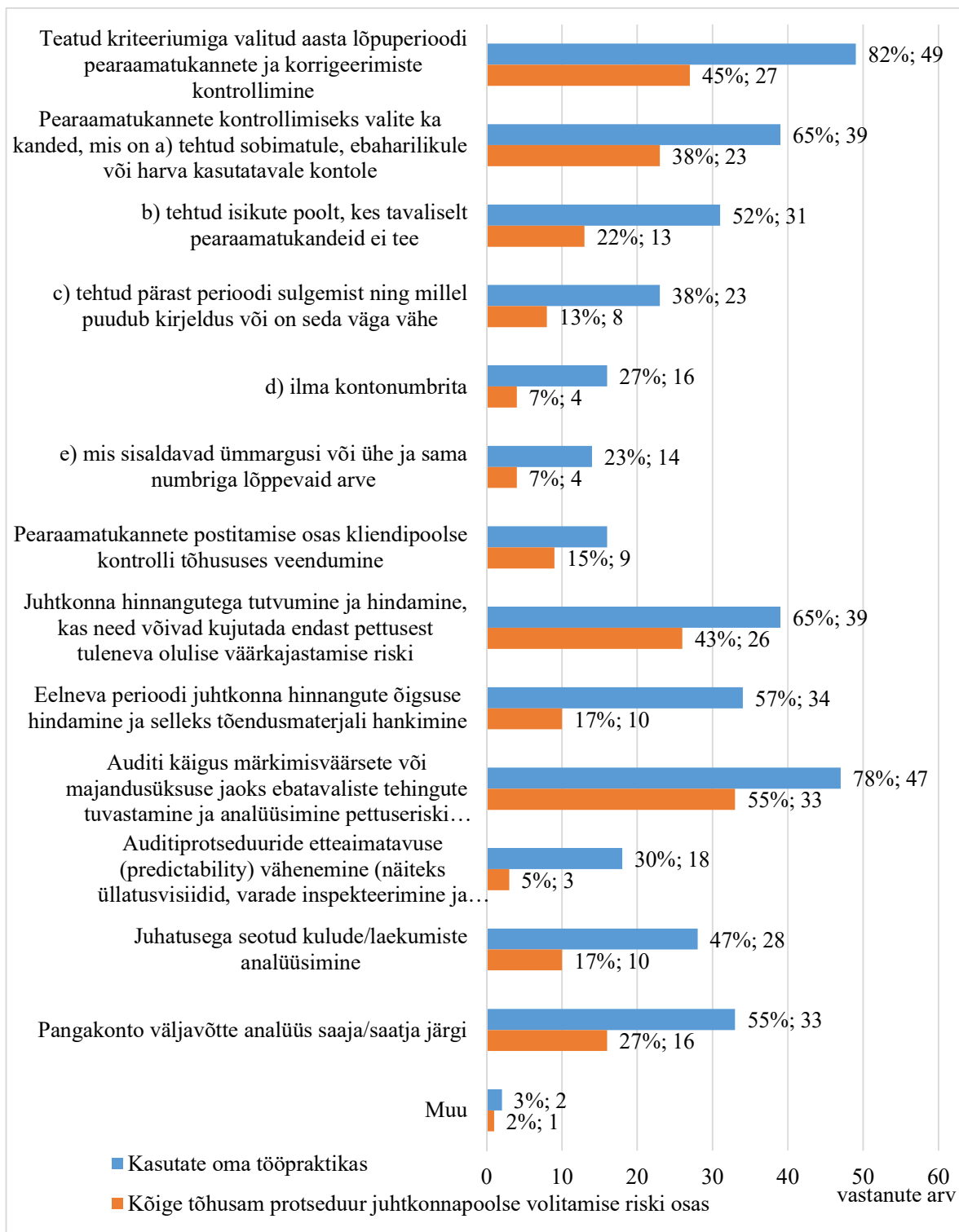
Autor tegi küsimuste 13 ja 14 vastuste korrelatsioonianalüüsi ja sai korrelatsioonikordaja väärtuseks 0,86, mis tähendab, et eksisteerib tugev seos – mida kasutatavam on müügitulu pettuse tuvastamise protseduur, seda tõhusamaks vastajad seda peavad. See tähendab, et Eesti audiitorid valivad müügitulu pettuse tuvastamiseks protseduurid piisavalt mõistlikult ja tõhusalt, seega kolmas hüpotees (Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas kõige tõhusamaid auditiprotseduure müügituluga seotud pettuse riski suhtes kindluse saamiseks) ei leidnud kinnitust. Kolmas hüpotees põhineb alapeatükis 1.3 välja toodud uuringutel, mis näitasid, et audiitoritel on raskusi pettuse tuvastamiseks tõhusate protseduuride välja töötamisega. Peab märkama, et antud uuringud ei käsitle Eestis töötavaid audiitoreid.

Küsimustes 15 ja 16 uuriti, mis protseduure audiitorid kasutavad, reageerides juhtkonna volituste ületamise riskile (joonis 9; lisa 5, punktid 15 ja 16). Analüüsimisel selgus, et küsitlusele vastanud audiitorid kasutavad sel puhul peamiselt nelja protseduuri.

Sageduselt esikohal on teatud kriteeriumiga valitud aasta lõpuperioodi pearaamatukannete ja korrigeerimiste kontrollimine (seda kasutab 82% vastanutest). Tõhusaks peab seda 45% vastanutest. Sageduse poolest teisel kohal (78 %) on auditi käigus märkimisväärsete või majandusüksuse jaoks ebatavaliste tehingute tuvastamine ja analüüsimine pettuseriski seisukohalt mida 55% vastanutest peab juhtkonna volituste ületamise riski tuvastamiseks kõige tõhusamaks. Kasutuselt kolmandal kohal (65%) on sobimatule, ebaharilikule või harva kasutatavale kontole tehtud pearaamatukannete kontrollimine, mis on tõhus protseduur 38% vastanute arvates. Sama palju (65%) kasutatakse juhtkonna hinnangutega tutvumist ja nende hindamist, mis annab võimaluse välja selgitada, kas need hinnangud võivad kujutada endast pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riski. Tõhusaks peab seda protseduuri 43% vastanutest.

Sageduse poolest tähtsal kohal on ka eelneva perioodi juhtkonna hinnangute õigsuse hindamine ja selleks tõendusmaterjali hankimine (57%), mida peab tõhusaks 17% vastanutest. Tihti kasutatakse pangakonto väljavõtte analüüsi saaja/saatja järgi (55%). Tõhusaks peab seda protseduuri 27%. Küsitletutest 47% teeb ka juhatusega seotud kulude või laekumiste analüüsi (tõhusus 17%) ning 30% püüab vähendada auditiprotseduuride etteaimatavust (*predictability*). Seda protseduuri pidas tõhusaks ainult 5%. Umbes 27% vastanutest peab tähtsaks veenduda pearaamatukannete postitamise korral kliendi kontrollide tõhususes. Seda protseduuri hindas tõhusaks 15% vastanuist.

Lisaks „muu“ variandi all nimetati juhtkonna volituste ületamise riski tuvastamise protseduuridena kogu aasta kannete analüüsi ja sealt ebaharilike kandekoosluste otsimist, müügikannete vastaspoolte analüüsi, kannete kombinatsioonide kontrolli.

Joonis 9. Auditiprotseduurid juhtkonna volituste ületamise riski korral ning nende kasutamise sagedus ja tõhusus

Allikas: autori koostatud lisa 1 küsimuse 15 ja 16 vastuste alusel.

Kokkuvõtteks võib väita, et juhtkonna volituste ületamise riski tuvastamisel peavad audiitorid kõige tõhusamateks järgmisi protseduure:

- teatud kriteeriumiga valitud aasta lõpuperioodi pearaamatukannete ja korrigeerimiste kontrollimine
- auditi käigus märkimisväärsete või majandusüksuse jaoks ebatavaliste tehingute tuvastamine ja analüüsimine pettuse riski seisukohalt;
- juhtkonna hinnangutega tutvumine ja hindamine, kas need võivad kujutada endast pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riski;
- sobimatule, ebaharilikule või harva kasutatavale kontole tehtud pearaamatukannete kontrollimine

Võib järeldada, et juhtkonna volituste ületamise riski tuvastamise protseduuride valimisel lähtuvad audiitorid eelkõige ISA nõuetest, sest nimetatud protseduurid ühtivad ISA 240 nõudmistega (vt teooria alapeatükk 1.3.3, punktid 1, 2 ja 3).

Neljas hüpotees väitis, et Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas kõige tõhusamaid auditiprotseduure juhtkonna pettuse tuvastamiseks. Hüpoteesi püstitamisel on autor lähtunud alapeatükkides 1.2 ja 1.3 välja toodud uuringutest (Zimbelman 1997; Houston *et al* 1999; Asare, Wright 2004; Mock, Turner 2005; Hammersley *et al* 2011; Beasley *et al* 2010, 2013), mille tulemus oli, et audiitorid ei reageeri kõrgendatud pettuseohule tõhusal ega asjakohasel viisil ja audiitoritel on raskusi pettuse tuvastamiseks tõhusate protseduuride välja töötamisega. Lisaks, neljanda hüpoteesi püstitamisel mängis rolli ka alapeatükis 1.3.1 kirjeldatud asjaolu, et juhtkonna pettuseid on väga raske avastada. Autor tegi küsimuste 15 ja 16 vastuste korrelatsioonanalüüsi ja sai korrelatsioonikordaja väärtuseks 0,92, mis tähendab, et eksisteerib väga tugev seos – mida kasutatavam on protseduur, seda tõhusamaks vastajad seda peavad. See tähendab, et audiitorid valivad juhtkonna volituste ületamise riski tuvastamiseks protseduure piisavalt mõistlikult ja efektiivselt ning neljas hüpotees ei leidnud kinnitust.

KOKKUVÕTE

Selleks, et kinnitada finantsaruannet tervikuna, et see ei sisalda pettusest või veast tulenevat olulist väärkajastamist, peab audiitor mõistma pettuse olemust, pettuse toimepaneku motiive, pettuse indikaatoreid ning pettuse toimimist. Samuti peab audiitor põhjalikult uurima ettevõtte tegevust ja selles toimuvaid protsesse, hindama riske ning saadud tulemustest lähtudes riskidele reageerima – kohandama ja läbi viima asjakohaseid auditiprotseduure. Pettuseriski peaks hindama mitte ainult auditi alguses, vaid ka auditi lõpufaasis, kui on selgunud detailid ja reaalsed tehingud. Audiitori vastutust pettuste tuvastamisel reguleerivad rahvusvahelised auditeerimisstandardid, peamiselt ISA 240.

Magistritöö esimene eesmärk oli välja selgitada Eesti välisaudiitorite kokkupuuteid finantspettustega. Selle eesmärgi saavutamiseks kirjutati lahti finantspettuse mõiste, finantsaruandes esinevate pettuste olemus ja audiitori vastutus seoses pettuse tuvastamisega. Lisaks korraldati küsitlus, mille abil uuriti Eesti audiitorite kokkupuudet pettusejuhtumitega ning -indikaatoritega nende tööpraktikas. Esimesest eesmärgist lähtuvalt püstitati esimene hüpotees: Eesti audiitorid tuvastavad oma tööpraktikas finantspettusi vähe.

Magistritöö teine eesmärk oli välja selgitada kõige tõhusamad auditiprotseduurid pettuseriski hindamiseks. Eesmärgi saavutamiseks analüüsiti finantspettuste riski hindamise protsessi olemust ja tähtsust ning erinevaid pettuseriski hindamise protseduure. Teisest eesmärgist lähtuvalt püstitati teine hüpotees: Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas pettuseriski hindamisel kõige tõhusamaid auditiprotseduure.

Kolmas eesmärk oli välja selgitada kõige tõhusamad auditiprotseduurid müügituluga seotud pettuse ja juhtkonna volituste ületamise riskide puhul. Sellest eesmärgist tulenevalt püstitati kolmas ja neljas hüpotees: Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas kõige tõhusamaid auditiprotseduure müügituluga seotud pettuse riski suhtes kindluse saamiseks ja Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas kõige tõhusamaid auditiprotseduure juhtkonna pettuse tuvastamiseks.

Tulenevalt püstitatud eesmärkidest koostati ankeetküsimustik, millele saadi 60 vastust. Uurimisobjektiks olid auditeeritud ettevõtetes tuvastatud finantspettused ning pettuseriski hindamiseks ja tuvastamiseks kasutatud auditiprotseduurid. Töös keskenduti protseduuridele kahe riski korral – müügituluga seotud pettused ja juhtkonna volituste ületamine. Uuringus osalesid audiitorfirmade töötajad, kes on audiitorina töötanud kauem kui aasta. Arvestades ankeetküsitluse tulemust, mille järgi 53% vastanutest on töötanud auditis rohkem kui 7 aastat, võib väita, et küsitluse tulemused esindavad pikaajalise töökogemusega audiitoreid eri suurusega audiitorfirmadest.

Töö käigus kontrolliti sissejuhatuses püstitatud nelja hüpoteesi. Hüpoteeside kinnitamiseks või ümberlükkamiseks analüüsiti küsitluse tulemusi ning tehti järeldused ja ettepanekud. Analüüsi tulemusena ei leidnud hüpoteesid kinnitust, v.a teine hüpotees, mis leidis osalist kinnitust.

Esimene magistritöös püstitatud hüpotees oli, et Eesti audiitorid tuvastavad oma tööpraktikas finantspettusi vähe. Küsitluse tulemusena selgus, et finantspettusi on tuvastanud päris suur osa Eesti audiitoritest. Pettusele viitavate asjaoludega on kokku puutunud üle 50% vastanutest ja sama suur osa on ise pettusi tuvastanud. Kuigi varasemad uuringud (vt alapeatükk 1.3.) on näidanud, et audiitorid tuvastavad pettusi harva, selle magistritöö uurimus seda ei kinnitanud. Seega esimene püstitatud hüpotees kinnitust ei leidnud. Tulemusest saab järeldada, et Eesti audiitorid pööravad auditi käigus pettuseriskile suurt tähelepanu ja jõuavad pettuste avastamiseni. Autori arvates võis selline vastuolu teiste uuringute tulemustega tekkida põhjusel, et magistritöö uuringus osales palju kogunud audiitoreid, sest just nende seas on kõige rohkem neid, kes on pettustega kokku puutunud. Samuti võis tulemust mõjutada asjaolu, et küsimustele vastamine oli vabatahtlik ja audiitorid, kes ei ole kunagi pettustega kokku puutunud, ei olnud huvitatud ka küsimustiku täitmisest.

Teine magistritöös püstitatud hüpotees oli, et Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas pettuseriski hindamisel kõige tõhusamaid auditiprotseduure. Uuringu tulemustest järeldub, et viiteid finantspettustele märkavad audiitorid oma tööpraktikas küllaltki sageli. See tähendab, et Eesti audiitorid teavad pettusesignaale ja oskavad neid märgata. Selles aitavad neid riskihindamise käigus kasutatavad protseduurid. Tulemustest selgus, et Eesti auditifirmades kasutatakse piisavalt palju protseduure, mis aitavad pettuseriske tuvastada. Kõige rohkem kasutatakse analüütilisi protseduure, sealhulgas ebaharilike ja ootamatute suhete analüüsimist, ettevõtte äri spetsiifikast arusaamist ning juhtkonna küsitlemist. Analüüs kinnitas, et kõik audiitorite kasutatavad protseduurid toimivad ja võivad anda viite pettusele. Vaatamata sellele leidis teine hüpotees

osaliselt kinnitust, sest üks tõhusamaid protseduure, auditimeeskonna ajurünnak pettuseriski teemal, osutus kõige vähem kasutatavaks. Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et 38% vastanutest töötavad väikestes firmades või üksikaudiitorina ja neil võib puududa võimalus meeskonnaga ajurünnakut korraldada.

Kolmas hüpotees oli, et Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas müügituluga seotud pettuseriski suhtes kindluse saamiseks kõige tõhusamaid auditiprotseduure.

Nii töös käsitletud varasemate uuringute (vt alapeatükk 1.3.2.) kui ka selle töö koostamise käigus tehtud uuringu tulemused näitavad, et müügitulu ülehindamine on üks sagedamini esinevaid pettusi – Eesti audiitoritest on sellega kokku puudutanud 54% vastanutest, mida on rohkem kui kõigi teiste pettuseliikide korral.

Müügituluga seotud pettuse riskile reageerimiseks kasutavad Eesti audiitorid kõige rohkem järgmisi protseduure: müügitulutehingute eest laekumiste kontrollimine aastalõpu järgselt, suuremate müügilepingute ülevaatamine, aasta lõpu lähedal ilmnunud ebaharilike müügitehingute arvu analüüsimine ja võrdlus müügisummaga, kontrolltestid, et teha kindlaks, kas müügitulutehingud on tegelikult toimunud, õigesti registreeritud ja perioodiseeritud ning tuludega seotud sisuliste analüütiliste protseduuride läbiviimine. Need protseduurid, v.a suuremate müügilepingute ülevaatamine, on vastanute arvates müügituluga seotud pettuste avastamisel ka kõige tõhusamad. Seega võib väita, et Eesti audiitorite kasutatavad protseduurid müügiulu pettuse riski korral on tõhusad ja aitavad audiitoritel müügitulu esitamise korrektsuses veenduda. Seega lükati kolmas hüpotees uuringu käigus ümber.

Neljas magistritöös püstitatud hüpotees oli, et Eesti audiitorid ei kasuta oma tööpraktikas juhtkonna pettuse tuvastamiseks kõige tõhusamaid auditiprotseduure. Uuringu tulemustest selgus, et audiitorid valivad juhtkonna volituste ületamise riskile reageerides protseduure piisavalt mõistlikult ja tõhusalt. Peamised protseduurid, mida kasutatakse, on teatud kriteeriumiga valitud aasta lõpuperioodi pearaamatukannete ja korrigeerimiste kontrollimine; auditi käigus märkimisväärsete või majandusüksuse jaoks ebatavaliste tehingute tuvastamine ja analüüsimine pettuseriski seisukohalt ning; sobimatule, ebaharilikule või harva kasutatavale kontole tehtud pearaamatukannete kontrollimine ning juhtkonna hinnangutega tutvumine ja nende hindamine. Need protseduurid ühtivad ISA 240 nõudmistega, seega võib väita, et protseduuride valimisel

juhtkonna volituste ületamise riski korral lähtuvad audiitorid ISA nõuetest. Ühtlasi selgus, et kõige kasutatavamad protseduurid on ka kõige tõhusamad, seega neljas hüpotees kinnitust ei leidnud.

Magistritöö tulemuste põhjal tegi autor järgmised tähelepanekud:

- paljud Eesti audiitorid on pettustega kokku puutunud, seega pannakse Eestis finantspettusi toime sageli;
- Eesti audiitoritel on võimalusi pettuse tuvastamiseks ja pettusi tuvastatakse tihti;
- kõige sagedasem finantspettus on müügitulu ülehindamine;
- kõige raskem on tuvastada juhtkonna toime pandud pettusi;
- välisaudit saab ettevõttes toimunud pettuse tuvastamisele kaasa aidata.

Autori soovitused audiitoritele:

- tuleks teada ja pidevalt meeles pidada pettuse olemust ja tagajärge ning olemasolevaid pettuse indikaatoreid;
- pettuse avastamiseks tuleks audiitoril põhjalikult uurida ettevõtte tegevust ja selles toimuvaid protsesse, pöörates tähelepanu mitte ainult suurematele tehingutele, vaid ka detailidele, mis võivad osutada pettusele;
- pettuse tuvastamiseks tuleb arvestada kõiki tegureid ning pöörata tähelepanu ka sellistele aspektidele nagu juhtkonna käitumine ja audiitorisse suhtumine;
- tuleks pidevalt täiendada oma teadmisi pettuseriski hindamise ja tuvastamise valdkonnas, tutvudes uuemate pettuseskeemidega ja võimalike auditiprotseduuridega.

Autori arvates said püstitatud hüpoteesid kontrollitud ja töö eesmärgid saavutatud. Töö raames tehtud uuringu tulemused on kasulikud eelkõige välisaudiitoritele, ent need võiksid huvi pakkuda ka ettevõtete omanikele ja juhatustele, kes on huvitatud pettuse temaatikast ning sellest, mis rolli mängib pettuse tuvastamisel välisaudit.

SUMMARY

RISK OF FRAUD IN COMPANIES IDENTIFIED BY EXTERNAL AUDITORS AND FRAUD RISK CORRESPONDING AUDIT PROCEDURES

Margarita Gevorgjan

Fraud in financial statements is a serious problem for companies and investors. The cases of fraud cause financial damage to various sides – for company owners, management, investors as well as banks, creditors and suppliers. Although company management is responsible for fraud prevention, an external auditor has more possibilities of determining financial fraud; thus, an auditor's profession entails social responsibility for external users of financial statements.

The expectation of the society is that specialists with audit competence should be able not only to find bookkeeping errors, but also identify the most common fraud patterns and schemes in financial statements. An auditor's actual responsibility in fraud identification is regulated by the international audit standards. Standard ISA 240 is the basic standard, where an auditor's responsibility in auditing financial statements related to fraud is regulated.

The paper gives an overview of definitions and main issues, fraud risk and fraud identification procedures. In the process of the paper the most effective audit procedures for fraud identification are clarified.

The aim of the Master's research paper is to find out: 1) Estonian auditors experience in cases of financial fraud, 2) the most effective procedures for fraud risk assessment and 3) the most effective audit procedures of fraud detection in revenue recognition and management override of control areas.

In the paper is given the definition of fraud in financial statements as well as the essential points and significance of fraud risk assessment. In addition, financial fraud risk indicators, fraud risk

assessment process and various procedures for fraud identification are reviewed in the course of the paper.

To achieve this aim the Internet questionnaire was created among Estonian auditors. The object of research were financial fraud cases in audited enterprises and audit procedures for fraud identification. As a result of the analysis it was determined that the majority of experienced Estonian auditors had identified financial fraud. Various procedures are used for fraud risk assessment. The most effective fraud risk assessment procedures are conducting analytical procedures including unusual or unexpected relationships analysis, understanding of business specifics and management interviewing.

In the course of work there were found the most effective audit procedures against the two risks such as fraud in revenue recognition and management override of controls.

The most effective audit procedures for identifying revenue fraud proved to be the examination of payment checks for revenue deals after the end of each year, close to end of the year revealed unusual sales deals number analysis and comparison with sales sums as well as tests of control.

Based on the research results, the most effective procedures for management override of controls are the examinations of journal entries and corrections, which were made on definite criteria from the chosen period of the end of year; identification of significant or unusual deals of an entity and their analysis from the fraud risk perspective; inspection of journal entries made to an inappropriate, unusual or seldom used accounts as well as assessment of management accounting estimates.

There were four hypotheses set up in the master's research paper.

- 1) Estonian auditors identify little financial fraud in the course of their work;
- 2) Estonian auditors do not use the most effective audit procedures for fraud risk assessment in the course of their work;
- 3) Estonian auditors do not use the most effective audit procedures for revenue fraud identification in the course of their work;
- 4) Estonian auditors do not use the most effective audit procedures for management override of controls identification in the course of their work.

As the result of analysis the first, third and fourth hypotheses were rejected. The second hypothesis proved to be partially correct, as it was found out that one of the most effective procedures, the audit team brainstorming for fraud risk, was used very little.

Based on the results of the Master's thesis the author puts forward the following:

- A considerable number of Estonian auditors have come across fraud; thus, financial fraud frequently occurs in Estonia;
- Estonian auditors have possibilities to identify fraud and fraud is often found;
- the most common financial fraud is revenue overstatement;
- the most complicated issue is to determine fraud conducted by management;
- external audit can contribute to the identification of fraud committed by an entity.

This paper can be of use to mostly auditors as well as company owners and managers who wish to avoid fraud in their companies.

KASUTATUD ALLIKATE LOETELU

- American Institute of Certified Public Accountants (2004) Management Override of Internal Control: The Achilles' Heel of Fraud Prevention. *The Audit Committee and Oversight of Financial Reporting*.
- Arens, A. A., Loebbecke, J. (1996). *Auditing: An Integrated Approach* Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- Asare, S. K., Wright, A. M. (2018). Field Evidence about Auditors' Experiences in Consulting with Forensic Specialists. *Behavioral Research in Accounting*, Vol. 30 (1), 1–25.
- Asare, S. K., Wright, A. M. (2004). The effectiveness of alternative risk assessment and program planning tools in a fraud setting. *Contemporary Accounting Research*, 21 (2), 325–352.
- Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nations. *2020 Global Study on occupational fraud and abuse*. Kättesaadav: <https://acfepublic.s3-us-west-2.amazonaws.com/2020-Report-to-the-Nations.pdf> 18. November 2020.
- Audiitori kohustused finantsaruannete auditeerimisel seoses pettusega. (2019). Rahvusvaheline auditeerimise standard (Eesti) 240. Kättesaadav: <https://www.audiitorkogu.ee/uploads/ISA-d%20alates%202019-12-15/ISA%20%28EE%29%20240.pdf> 18. november 2020
- Auditi töövõtu tingimuste kokkuleppimine. (2016). Rahvusvaheline auditeerimise standard (Eesti) 210. Kättesaadav: <https://www.audiitorkogu.ee/uploads/Standardid%20alates%2001.09.2018/ISA%20%28EE%29%20210.pdf> 20. november 2020
- Audiitortevuse seadus. AudS 27.01.2010. Kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13275292> 19.november 2020
- Auditeerimiseeskiri. RT I 2010, 10, 21. Kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122010129?dbNotReadOnly=true> 20.detsember 2020
- Audiitorkogu. Vandeaudiitorite nimekiri. Kättesaadav: <https://www.audiitorkogu.ee/est/audiitorid> 18. november 2020
- Albrecht, W. S., (2006). *Fraudulent financial transactions*. (PhD). Brigham: Brigham Young University. American Institute of Certified Public Accountants, Inc. New York.
- Beasley, M. J., Carcello, D., Hermanson, Neal, T. (2010). *Fraudulent Financial Reporting 1998–2007: An Analysis of U.S. Public Companies*. New York, NY: AICPA.
- Beasley, M. J., Carcello, D., Hermanson, Neal, T. (2013). *An Analysis of Alleged Auditor Deficiencies in SEC Fraud Investigations: 1998–2010*.
- Braiotta, L. (2004) *The Audit Committee Handbook, 4th Edition*. Wiley, John & Sons, Incorporated.
- Braun, R. L. (2000). Accounting, Organizations and Society. *The effect of time pressure on auditor attention to qualitative aspects of misstatements indicative of potential fraudulent financial reporting*, 25, 243–259
- Brennan, N., McGrath, M. (2007). Financial statement fraud: some lessons from US and European case studies. *Australian Accounting Review*. Vol.17 (2). Pp.49-61.

- Chi, M., Glaser, R., Rees, E. (1982). Advances in the psychology of human intelligence. *Expertise in problem solving*. Vol. 1.
- Coenen, T. L. (2008). *Essentials of Corporate Fraud*. USA: John Wiley & Sons, Inc. Kättesaadav: <https://gudangdownloadebook.files.wordpress.com/2009/02/essentials-of-corporate-fraud047019412x.pdf> 20. november 2020
- Cosserat, G. W. (2000). *Modern Auditing*. Wiley, Chichester.
- Fighting fraud: A never-ending battle. (2020). PwC.
Kättesaadav: <https://www.pwc.com/gx/en/forensics/gecs-2020/pdf/global-economic-crime-and-fraud-survey-2020.pdf> 17. november 2020
- Dorminey, J., Fleming, A., Kranacher, M., Riley, R. (2012). The evolution of fraud theory. *Issues in Accounting Education*, 27 (2), 555-579.
- Dyck, A., Morse, A., Zingales, L. (2010). Who blows the whistle on corporate fraud? *The Journal of Finance*, 65 (6), 2213–2253.
- Hammersley, J. S., Johnstone, K. M., Kadous, K. (2011). How do audit seniors respond to heightened fraud risk? *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol.30 (3), 81-101.
- Hamilton, E. L. (2016). Evaluating the Intentionality of Identified Misstatements: How Perspective Can Help Auditors in Distinguishing Errors from Fraud. *Auditing: A journal of practice & theory*, 35 (4), 57–78.
- Hopwood, W. S., Leiner, J. J., Young, G. (2008). *Forensic Accounting*. New York: McGraw-Hill Irwin
- Houston, R., Peters, M., Pratt, J. (1999). The audit risk model, business risk, and audit planning decisions. *The Accounting Review*, 74 (3), 281–298.
- Knapp, C. A., Knapp, M. C. (2001). The effects of experience and explicit fraud risk assessment in detecting fraud with analytical procedures. In: M. Anisette, M. E. Peecher, K. Robson (Eds.), *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 26, Issue 1, 25-37.
- Kassem, R. (2016). *Detecting financial reporting fraud: the impact and implications of management motivations for external auditors - evidence from the Egyptian context*. (Doctoral Thesis) Loughborough University Institutional Repository, Loughborough
- Kassem, R., Higson, A. (2012). Financial reporting fraud: Are standards' setters and auditors doing enough? *International Journal of Business and Social Science*, 3(19), 283-290.
- KPMG. (2009). *KPMG Fraud Survey 2009*. New York, NY, KPMG LLP.
- Louwens, T. J., Henry, E., Reed, B. J., Gordon, E.A. (2008). Deficiencies in auditing related-party transactions: Insights from AAERs. *Current Issues in Auditing*, Vol.2 (2), pp, A10-A16
- Lord, A.T. (2010). The prevalence of fraud: What should we, as academics, be doing to address the problem? *Accounting and Management Information Systems*, 9(1)
- Management Override of Internal Control: The Achilles' Heel of Fraud Prevention. (2004) The Audit Committee and Oversight of Financial Reporting. American Institute of Certified Public Accountants.
- Mock, T., Turner, J. (2005). Auditor identification of fraud risk factors and their impact on audit programs. *International Journal of Auditing*, 9 (1), 59–77.
- Omoteso, K. (2013). *Audit effectiveness: Meeting the IT challenge*. Hampshire: Gower
- Omoteso, K., Obalola, M. (2014) The role of auditing in the management of corporate fraud. In: Said, R., Crowther, D., Amran, D. Ethics, Governance and Corporate Crime: Challenges and Consequences. 2014. *Developments in Corporate Governance and Responsibility*, Vol 6. Emerald Publishing Limited. (129 – 151).
- Pai, P.F., Hsu, M.F., Wang, M.C. (2010). A support vector machine-based model for detecting top management fraud. Knowledge-Based Systems. In: J. Lu(Eds.), *Knowledge-Based Systems*, Vol. 24, Issue 2, 314-321..
- Rittenberg, E. L., Schwieger, B. J. (2008). *Auditing. A business risk approach (6th edition)*. Cengage Learning.

- Ramamoorti, S. (2008). The psychology and sociology of fraud: integrating the behavioral sciences component into fraud and forensic accounting curricula. *Issues in Accounting Education*, 23 (4), 521-233).
- Rezaee, Z., (2005). Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud. *Critical Perspectives on Accounting*, Volume 16(3), 277-298
- Rezaee, Z., Riley, R. (2010). *Financial statement fraud: prevention and detection*. 2nd edition, Hoboken New Jersey, John Wiley & Sons, Inc.
- Report to the Nations on occupational fraud and abuse. (2006). ACFE - Association of Certified Fraud Examiners. Kättesaadav: https://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/documents/2006-rttn.pdf 7.12.2020
- Said, R., Crowther, D., Amran, D. (2014). Ethics, Governance and Corporate Crime: Challenges and Consequences. *Developments in Corporate Governance and Responsibility*. Vol 6, Emerald Publishing Limited.
- Srivastava, R.P., Mock, T.J., Turner, J.L. (2009). Bayesian Fraud Risk Formula for Financial Statement Audits, *Abacus*, 45 (1), 66-87.
- Taylor, J. (2011). *Forensic accounting*. Essex: Prentice Hall.
- Vist, K. (2019). *Audiitoraruannete analüüs aastatel 2012–2017 ja nende kasutajate ootused*. Magistritöö. TalTechi majandusteaduskond, Tallinn.
- Wells, J., T. (2017). *Corporate fraud handbook: Prevention and Detection*. 5th edition.
- Wilks, T. J., Zimbelman, M. F. (2004b). Using game theory and strategic reasoning concepts to prevent and detect fraud. *Accounting Horizons* 18 (3): 173–184
- What Is Fraud?* Association of Certified Fraud Examiners (ACFE). Kättesaadav: <https://www.acfe.com/fraud-101.aspx>, 18. november 2020.
- Young, M.R. (2000). *Accounting irregularities and financial fraud*. Harcourt Inc., San Diego
- Zimbelman, M. (1997). The effects of SAS No. 82 on auditors' attention to fraud risk factors and audit planning decisions. *Journal of Accounting Research*, 35 (2) ,75–97. Kättesaadav: <https://doi.org/10.2307/249145410.2307/2491454> 23. november 2020.

LISAD

Lisa 1. Küsimustik

Eesti audiitorite kokkupuude finantspettusega ja pettuse tuvastamiseks kasutatavad auditiprotseduurid

Lugupeetud audiitor, kellel on vähemalt 1-aastane auditeerimiskogemus!

Olen Tallinna Tehnikaülikooli üliõpilane Margarita Gevorgjan. Pöördun palvega täita küsimustik, mis on mulle suureks abiks magistritöö kirjutamisel.

Küsitluse eesmärk on välja selgitada, kui tihti Eesti audiitorid puutuvad kokku pettusega ning mis on kõige populaarsemad ja tõhusamad protseduurid müügitulu ja juhtkonna volituste ületamisega seotud pettuse tuvastamiseks.

Küsitlus on anonüümne ja vastamine ei võta palju aega.

Tänan ette vastuste eest!

* Kohustuslik

1) Mis audiitorfirmas Te töötate või olete töötanud?

Teie vastus

2) Mitu töötajat on ettevõttes, kus Te töötate? *

alla 20

20–40

41–60

61–80

81–100

üle 100

3) Kui kaua Te olete audiitorina töötanud? *

1–2 aastat

3–4 aastat

5–6 aastat

üle 7 aasta

Lisa 1 järg

4) Kas Teie kliendiportfellis on tuvastatud (Teie või teise meeskonnaliikme poolt) juhtumeid või tehinguid, mis viitasid pettusele, aga mille korral ei tõestatud, et tegemist oli pettusega? *

Jah

Ei

5) Kui vastasite eelmisele küsimusele „jah“, siis palun täpsustage, mitu korda.

Teie vastus

6) Kas Te olete ise oma tööpraktikas tuvastanud selgeid pettusejuhtumeid (ei jäänud kahtlust, et tegemist oli tahtlikku veaga)? Arvesse lähevad ka tehingud summades, mis on alla auditi olulisuse määra. *

Jah

Ei

7) Kui vastasite eelmisele küsimusele „jah“, siis palun täpsustage, mitu korda.

Teie vastus

8) Kas olete kokku puutunud juhtumitega, kus Teie auditimeeskond tuvastas kindla pettuse? *

Jah

Ei

9) Kui vastasite eelmisele küsimusele „jah“, siis palun täpsustage, mitu korda.

Teie vastus

10) Kui vastasite „jah“ vähemalt ühele ülaltoodud küsimustest, siis märkige, mis valdkonnas pettus tuvastati (võimalik on valida mitu varianti)?

Müügitulu ülekajastamine

Kulu alakajastamine

Vara ülekajastamine

Kohustiste alakajastamine

Reservide ebaõige kasutamine

Perioodilise kulu kajastamine ühekordsena

Raamatupidamisreeglite ebaõige rakendamine

Informatsiooni valesti esitamine või varjamine

Olulisuse printsiibi ebaõige kasutamine

Varade seadusevastane omastamine

Dokumentide võltsimine

Muu:

11) Palun valige pettuse riskihindamise protseduurid, mida oma praktikas kasutate. *

Arusaamine ettevõtte äri spetsiifikast ja sellega seotud riskidest ning muutustest majanduses ja sellest, kuidas need muutused võivad äri mõjutada

Juhtkonna küsitlemine, et saada nende arvamust pettuseriski, pettusejuhtumite ja pettuseriski maandamiseks loodud kontrollide kohta ettevõttes

Teiste osapoolte (siseauditi, auditikomitee, ettevõtte töötajate) küsitlemine pettusejuhtumite ja pettuseriski kohta

Analüütiliste protseduuride läbiviimine ja ebaharilike või ootamatute suhete analüüsimine

Pettuse kolmnurga tegurite (motiiv või surve, võimalused, hoiakud ja võimalus petta) põhjalik analüüs

Ettevõtte kontrollide kvaliteeti ja tõhususe hindamine pettuseohu leevendamisel

Juhtkonna vastuste analüüsimine kontrollide parandamise soovitude ja siseauditi järelduste osas

Ajurünnak auditimeeskonnas pettuseriskide teemal

Muu:

12) Mis riskihindamisprotseduurid on andnud Teile pettuse signaali ehk viite (*red flag*) kliendi äris?

Arusaamine ettevõtte äri spetsiifikast ja sellega seotud riskidest ning muutustest majanduses ja sellest, kuidas need muutused võivad äri mõjutada

Juhtkonna küsitlemine, et saada nende arvamust pettuseriski, pettusejuhtumite ja pettuseriski maandamiseks loodud kontrollide kohta ettevõttes

Teiste osapoolte (siseauditi, auditikomitee, ettevõtte töötajate) küsitlemine pettusejuhtumite ja pettuseriski kohta

Analüütiliste protseduuride läbiviimine ja ebaharilike või ootamatute suhete analüüsimine

Pettuse kolmnurga tegurite (motiiv või surve, võimalused, hoiakud ja võimalus petta) põhjalik analüüs

Ettevõtte kontrollide kvaliteeti ja tõhususe hindamine pettuseohu leevendamisel

Juhtkonna vastuste analüüsimine kontrollide parandamise soovitude ja siseauditi järelduste osas

Ajurünnak auditimeeskonnas pettuseriskide teemal

Muu:

13) Mis protseduure olete oma tööpraktikas kasutanud, et reageerida müügituluga seotud pettuse riskile?

Tuluga seotud sisuliste analüütiliste protseduuride läbiviimine (näiteks võrreldakse aruandeperioodi kuu ja tootesarja või ärisegmendi kohta esitatud tulu eelnevate perioodidega)

Aasta lõpu lähedal ilmnunud ebaharilike müügitehingute arvu analüüsimine ja võrdlus müügisummaga

Müügitulu tehingute laekumiste kontrollimine pärast aasta lõppu

Kontrolltestid, et teha kindlaks, et müügitulu tehingud on tegelikult toimunud, õigesti registreeritud ja periodiseeritud

Suuremate müügilepingute ülevaatamine, et teha kindlaks kauba tegelik saatmine, ebaharilike tingimuste olemasolu ja maksekuupäev

Auditeeritava ettevõtte klientidega teatud asjakohaste lepingutingimuste kinnitamine (näiteks aktsepteerimiskriteeriumid, tarne ja maksetingimused, lepingute lisade puudumine, edaspidiste kohustuste puudumine, toote tagastamise õigus, garanteeritud edasimüügisummad, tühistamise või tagastamise sätted)

Perioodi lõpu lähedaste müükide või saadetiste ning nende tehingutega seotud ebaharilike tingimuste uurimine üksuse müügi- ja turundustöötajate või ettevõttesiseses juriidilise nõustaja poolt

Perioodi lõpus ühes või mitmes asukohas füüsiliselt kohal viibimine, et jälgida kaupu, mis on väljasaatmiseks ette valmistatud või lähetatud (või töötlemist ootavaid tagasi saadetud kaupu), ning muid asjakohaseid müügi ja laovarude vähendamise protseduure

Lisa 1 järg

Veendumine, et auditeeritava ettevõtte klient on tegutsev ettevõtte

Arvutipõhised audititehnikad (*computer assisted audit techniques*, CAAT) ebaharilike või ootamatute tulusuhete või tehingute tuvastamiseks

Seotud osapoolte nimekirja hankimine ning seotud osapooltele müükide tuvastamine

Muu:

14) Valige 1–3 protseduuri, mis on Teie arvates üldiselt kõige tõhusamad just müügituluga seotud pettuse tuvastamiseks.

Tuluga seotud sisuliste analüütiliste protseduuride läbiviimine (näiteks võrreldakse aruandeperioodi kuu ja tootesarja või ärisegmendi kohta esitatud tulu eelnevate perioodidega)

Aasta lõpu lähedal ilmnunud ebaharilike müügitehingute arvu analüüsimine ja võrdlus müügisummaga

Müügitulutehingute laekumiste kontrollimine pärast aasta lõppu

Kontrollitested, et teha kindlaks, et müügitulutehingud on tegelikult toimunud, õigesti registreeritud ja periodiseeritud

Suuremate müügilepingute ülevaatamine, et teha kindlaks kauba tegelik saatmine, ebaharilike tingimuste olemasolu ja maksekuupäev.

Auditeeritava ettevõtte klientidega teatud asjakohaste lepingutingimuste kinnitamine (näiteks aktsepteerimiskriteeriumid, tarne ja maksetingimused, lepingute lisade puudumine, edaspidiste kohustuste puudumine, toote tagastamise õigus, garanteeritud edasimüügisummad, tühistamise või tagastamise sätted)

Perioodi lõpu lähedaste müükide või saadetiste ning nende tehingutega seotud ebaharilike tingimuste uurimine üksuse müügi- ja turundustöötajate või ettevõttesiseses juriidilise nõustaja poolt

Perioodi lõpus ühes või mitmes asukohas füüsiliselt kohal viibimine, et jälgida kaupu, mis on väljasaatmiseks ette valmistatud või lähetatud (või töötlemist ootavaid tagasi saadetud kaupu), ning muid asjakohaseid müügi ja laovarude vähendamise protseduure

Veendumine, et auditeeritava ettevõtte klient on tegutsev ettevõtte

Arvutipõhised audititehnikad (*computer assisted audit techniques*, CAAT) ebaharilike või ootamatute tulusuhete või tehingute tuvastamiseks

Seotud osapoolte nimekirja hankimine ning seotud osapooltele müükide tuvastamine

Muu:

15) Mis protseduure või tehnikaid Te olete oma tööpraktikas kasutanud, et reageerida juhtkonna volituste ületamise riskile (*management override of controls*)? *

Teatud kriteeriumiga valitud aasta lõpuperioodi pearaamatukannete ja korrigeerimiste kontrollimine

Pearaamatukannete kontrollimiseks valite ka kanded, mis on

- a) tehtud sobimatule, ebaharilikule või harva kasutatavale kontole
- b) tehtud isikute poolt, kes tavaliselt pearaamatukandeid ei tee
- c) tehtud pärast perioodi sulgemist ning millel puudub kirjeldus või on seda liiga vähe
- d) ilma kontonumbrita
- e) mis sisaldavad ümmargusi või ühe ja sama numbriga lõppevaid arve

Pearaamatukannete postitamise osas kliendipoolse kontrolli tõhususes veendumine

Juhtkonna hinnangutega tutvumine ja hindamine, kas need võivad kujutada endast pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riski

Eelneva perioodi juhtkonna hinnangute õigsuse hindamine ja selleks tõendusmaterjali hankimine

Auditi käigus märkimisväärsete või majandusüksuse jaoks ebatavaliste tehingute tuvastamine ja analüüsimine pettuseriski seisukohalt

Auditiprotseduuride etteaimatavuse (*predictability*) vähenemine (näiteks üllatusvisiidid, varade inspekteerimine ja rohkem protseduure aasta lõpus)

Juhatuslega seotud kulude/laekumiste analüüsimine

Pangakonto väljavõtte analüüs saaja/saatja järgi

Muu:

16) Valige 1–3 protseduuri, mis on Teie arvates üldiselt kõige tõhusamad, et tuvastada juhtkonna volituste ületamise riski (*management override of controls*)? *

Teatud kriteeriumiga valitud aasta lõpuperioodi pearaamatukannete ja korrigeerimiste kontrollimine

Pearaamatukannete kontrollimiseks valite ka kanded, mis on

- a) tehtud sobimatule, ebaharilikule või harva kasutatavale kontole
- b) tehtud isikute poolt, kes tavaliselt pearaamatukandeid ei tee
- c) tehtud pärast perioodi sulgemist ning millel puudub kirjeldus või on seda väga vähe
- d) ilma kontonumbrita
- e) mis sisaldavad ümmargusi või ühe ja sama numbriga lõppevaid arve

Pearaamatukannete postitamise osas kliendipoolse kontrolli tõhususes veendumine

Lisa 1 järg

Juhtkonna hinnangutega tutvumine ja hindamine, kas need võivad kujutada endast pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riski

Eelneva perioodi juhtkonna hinnangute õigsuse hindamine ja selleks tõendusmaterjali hankimine

Auditi käigus märkimisväärsete või majandusüksuse jaoks ebatavaliste tehingute tuvastamine ja analüüsimine pettuseriski seisukohalt

Auditiprotseduuride etteaimatavuse (*predictability*) vähenemine (näiteks üllatusvisiidid, varade inspekteerimine ja rohkem protseduure aasta lõpus)

Juhatuslega seotud kulude/laekumiste analüüsimine

Pangakonto väljavõtte analüüs saaja/saatja järgi

Muu:

Lisa 2. Näited pettuseriski tegurite kohta - ISA 240 lisa 1

ISA 240 lisa 1 on kättesaadav elektrooniliselt:

<https://drive.google.com/file/d/164rYvdGz512akv7fUSLF5p33Wf8r1u1k/view?usp=sharing>

Lisa 3. Küsimuste 1–4 vastused

1) Mis audiitifirmas Te töötate/olete töötanud?

Vastusevariant	Vastanute arv (n=50)*	Vastanute osatähtsus
PwC	18	33%
EY	5	9%
KPMG	3	6%
Deloitte	3	6%
B4 võrgustikku kuuluvas firmas	1	2%
Grant Thornton Baltic OÜ	7	13%
BDO	2	4%
Number RT OÜ	2	4%
üksikaudiitorina	1	2%
kuni 10 töötajaga audiitorbüroo	1	2%
rahvusvahelises ja ka üksikaudiitoringa	1	2%
väike audiitifirma	1	2%
Villems& Partnerid	1	2%
Riigikontroll	1	2%
Audit & Review OÜ	1	2%
Tulekivi SP OÜ	1	2%
Crowe	1	2%
OÜ Probatus	1	2%
Audiitorbüroo Fides OÜ	1	2%
Steinberg Audit OÜ	1	2%
Rödl	1	2%
Audiorteenuse OÜ	1	2%

Allikas: autori koostatud küsemuse 1 vastuste alusel

*Mõned audiitorid on töötanud kahes audiitorfirmas, seega vastusevariantide arv on suurem, kui vastanute arv

2) Mitu töötajat on audiitorbüroos kus Te töötate?

Vastusevariant	Vastanute arv (n=60)
alla 20	23
20–40	3
41–60	1
81–100	6
üle 100	27

Allikas: autori koostatud küsemuse 2 vastuste alusel

3) Kui kaua Te olete töötanud audiitorina?

Vastusevariant	Vastanute arv (n=60)
1–2 aastat	7
3–4 aastat	13
5–6 aastat	8
üle 7 aasta	32

Allikas: autori koostatud küsemuse 3 vastuste alusel

4) Kas Teie kliendiportfellis on tuvastatud (Teie või teise meeskonnaliikme poolt) juhtumeid või tehinguid, mis viitasid pettusele, aga mille korral ei tõestatud, et tegemist oli pettusega?

Vastusevariant	Vastanute arv (n=60)
Jah	31
Ei	29

Allikas: autori koostatud küsemuse 4 vastuste alusel

5) Kui vastasite "jah" eelmisele küsimusele, palun täpsustage, mitu korda.

Vastusevariant	Vastanute arv (n=29)
1	5
2	3
1-5	1
2-3	1
Paar korda	1
paar-kolm korda	2
Üksikud korrad. Esialgu väiksed summad millele kliendi juhtkond suurt tähelepanu ei pööra aga hiljem ahnemaks muutumisel selgub tõde.	1
3 korda	1
Umbes 3 - ei oska täpset arvu pakkuda, sest olen audiitorin ategutsenud 25 aastat	1
3-4	1
4	1
6	1
Üldsielt on saanud ka tõestatud; igal aastal ikka mõni juhtum	1
Kuni 10 juhtumit.	3
Mitmeid	1
50	1
Mitu, ei mäleta	1
Palju	1
Ei mäleta kõiki kordi	1

Allikas: autori koostatud küsemuse 5 vastuste alusel

Lisa 4. Küsimuste 6–10 vastused

6) Kas Te olete ise oma tööpraktikas tuvastanud selgeid pettusejuhtumeid (ei jäänud kahtlust, et tegemist oli tahtlikku veaga)? Arvesse lähevad ka tehingud summades, mis on alla auditi olulisuse määra

Vastusevariant	Vastanute arv (n=60)
Jah	31
Ei	29

Allikas: autori koostatud küsemuse 6 vastuste alusel

7) Kui vastasite eelmisele küsimusele „jah“, siis palun täpsustage, mitu korda.

Vastusevariant	Vastanute arv (n=29)
1	9
2	5
Rohkem kui üks	1
2-5	1
3 korda	1
paar-kolm korda	1
3-5	1
Mõned korrad- umbes 4-5	1
alla 5-e	1
Äkki u 5	1
ca viis	1
6	1
mitmeid	1
Väiksemaid juhtumeid on mitu, suuremaid pigem üksikud	1
Kuni 10 juhtumist.	1
Üldsielt on saanud ka tõestatud; igal aastal ikka mõni juhtum	1
10-15	1

Allikas: autori koostatud küsemuse 7 vastuste alusel

8) Kas olete kokku puutunud juhtumitega, kus Teie auditimeeskond tuvastas kindla pettuse?

Vastusevariant	Vastanute arv (n=60)
Jah	28
Ei	32

Allikas: autori koostatud küsemuse 8 vastuste alusel

Lisa 4 järg

9) Kui vastasite eelmisele küsimusele „jah“, siis palun täpsustage, mitu korda.

Vastusevariant	Vastanute arv (n=25)
1	10
2	3
Paar korda	1
Rohkem kui üks	1
1-3	1
2-3 korda	1
3	2
Umbes 3- ei ole sellist registrit pidanud	1
1-5	1
Kuni 5 juhtumit.	1
10	1
mitmeid	1
Vähemaid juhtumeid on mitu, suuremaid pigem üksikud	1

Allikas: autori koostatud küsemuse 9 vastuste alusel

10) Kui vastasite „jah“ vähemalt ühele ülaltoodud küsimustest, siis märkige, mis valdkonnas pettus tuvastati (võimalik on valida mitu varianti)?

Vastusevariant	Valinute arv (n=37)	Valinute %
Müügitulu ülekajastamine	20	54%
Kulu alakajastamine	5	14%
Vara ülekajastamine	14	38%
Kohustiste alakajastamine	8	22%
Reservide ebaõige kasutamine	3	8%
Perioodilise kulu kajastamine ühekordsena	2	5%
Raamatupidamisreeglite ebaõige rakendamine	10	27%
Informatsiooni valesti esitamine või varjamine	17	46%
Olulisuse printsiibi ebaõige kasutamine	1	3%
Varade seadusevastane omastamine	12	32%
Dokumentide võltsimine	7	19%
Muu	7	19%

Allikas: autori koostatud küsemuse 10 vastuste alusel

Lisa 5. Küsimuste 11–16 vastused

11) Palun valige pettuse riskihindamise protseduurid, mida oma praktikas kasutate.

Vastusevariant	Valinute arv (n=60)	Valinute %
Arusaamine ettevõtte äri spetsiifikast ja sellega seotud riskidest ning muutustest majanduses ja sellest, kuidas need muutused võivad äri mõjutada	58	97%
Juhtkonna küsitlemine, et saada nende arvamust pettuseriski, pettusejuhtumite ja pettuseriski maandamiseks loodud kontrollide kohta ettevõttes	58	97%
Teiste osapoolte (siseauditi, auditikomitee, ettevõtte töötajate) küsitlemine pettusejuhtumite ja pettuseriski kohta	38	63%
Analüütiliste protseduuride läbiviimine ja ebaharilike või ootamatute suhete analüüsimine	57	95%
Pettuse kolmnurga tegurite (motiiv või surve, võimalused, hoiakud ja võimalus petta) põhjalik analüüs	35	58%
Ettevõtte kontrollide kvaliteeti ja tõhususe hindamine pettuseohu leevendamisel	43	72%
Juhtkonna vastuste analüüsimine kontrollide parandamise soovitude ja siseauditi järelduste osas	31	52%
Ajurünnak auditimeeskonnas pettuseriskide teemal	23	38%
Muu	3	5%

Allikas: autori koostatud küsemuse 11 vastuste alusel

Lisa 5 järg

12) Mis riskihindamisprotseduurid on andnud Teile pettuse signaali ehk viite (red flag) kliendi äris?

Vastusevariant	Valinute arv (n=60)	Valinute %
Arusaamine ettevõtte äri spetsiifikast ja sellega seotud riskidest ning muutustest majanduses ja sellest, kuidas need muutused võivad äri mõjutada	33	60%
Juhtkonna küsitlemine, et saada nende arvamust pettuseriski, pettusejuhtumite ja pettuseriski maandamiseks loodud kontrollide kohta ettevõttes	30	55%
Teiste osapoolte (siseauditi, auditikomitee, ettevõtte töötajate) küsitlemine pettusejuhtumite ja pettuseriski kohta	11	20%
Analüütiliste protseduuride läbiviimine ja ebaharilike või ootamatute suhete analüüsimine	41	75%
Pettuse kolmnurga tegurite (motiiv või surve, võimalused, hoiakud ja võimalus petta) põhjalik analüüs	15	27%
Ettevõtte kontrollide kvaliteeti ja tõhususe hindamine pettuseohu leevendamisel	20	36%
Juhtkonna vastuste analüüsimine kontrollide parandamise soovitude ja siseauditi järelduste osas	7	13%
Ajurünnak auditimeeskonnas pettuseriskide teemal	12	22%
Muu	3	5%

Allikas: autori koostatud küsemuse 12 vastuste alusel

Lisa 5 järg

13) Mis protseduure olete oma tööpraktikas kasutanud, et reageerida müügituluga seotud pettuse riskile?

Vastusevariant	Valinute arv (n=60)	Valinute %
Tuluga seotud sisuliste analüütiliste protseduuride läbiviimine	44	75%
Aasta lõpu lähedal ilmnenud ebaharilike müügitehingute arvu analüüsimine ja võrdlus müügisummaga	46	78%
Müügitulu tehingute laekumiste kontrollimine pärast aasta lõppu	55	93%
Kontrolltestid, et teha kindlaks, et müügitulu tehingud on tegelikult toimunud, õigesti registreeritud ja periodiseeritud	45	76%
Suuremate müügilepingute ülevaatamine, et teha kindlaks kauba tegelik saatmine, ebaharilike tingimuste olemasolu ja maksekuupäev	48	81%
Auditeeritava ettevõtte klientidega teatud asjakohaste lepingutingimuste kinnitamine	18	31%
Perioodi lõpu lähedaste müükide või saadetiste ning nende tehingutega seotud ebaharilike tingimuste uurimine üksuse müügi- ja turundustöötajate või ettevõttesesise juriidilise nõustaja poolt	16	27%
Perioodi lõpus ühes või mitmes asukohas füüsiliselt kohal viibimine, et jälgida kaupu, mis on väljasaatmiseks ette valmistatud või lähetatud, ning muid asjakohaseid müügi ja laovarude vähendamise protseduure	12	20%
Veendumine, et auditeeritava ettevõtte klient on tegutsev ettevõtte	27	46%
Arvutipõhised audititehnikad ebaharilike või ootamatute tulusuhete või tehingute tuvastamiseks	18	31%
Seotud osapoolte nimekirja hankimine ning seotud osapooltele müükide tuvastamine	42	71%
Muu	2	3%

Allikas: autori koostatud küsemuse 13 vastuste alusel

Lisa 5 järg

14) Valige 1–3 protseduuri, mis on Teie arvates üldiselt kõige tõhusamad just müügituluga seotud pettuse tuvastamiseks.

Vastusevariant	Valinute arv (n=60)	Valinute %
Tuluga seotud sisuliste analüütiliste protseduuride läbiviimine	24	40%
Aasta lõpu lähedal ilmnenu ebaharilike müügitehingute arvu analüüsimine ja võrdlus müügisummaga	34	57%
Müügitulu tehingute laekumiste kontrollimine pärast aasta lõppu	35	58%
Kontrolltestid, et teha kindlaks, et müügitulu tehingud on tegelikult toimunud, õigesti registreeritud ja periodiseeritud	26	43%
Suuremate müügilepingute ülevaatamine, et teha kindlaks kauba tegelik saatmine, ebaharilike tingimuste olemasolu ja maksekuupäev	18	30%
Auditeeritava ettevõtte klientidega teatud asjakohaste lepingutingimuste kinnitamine	9	15%
Perioodi lõpu lähedaste müükide või saadetiste ning nende tehingutega seotud ebaharilike tingimuste uurimine üksuse müügi- ja turundustöötajate või ettevõttesisese juriidilise nõustaja poolt	3	5%
Perioodi lõpus ühes või mitmes asukohas füüsiliselt kohal viibimine, et jälgida kaupu, mis on väljasaatmiseks ette valmistatud või lähetatud, ning muid asjakohaseid müügi ja laovarude vähendamise protseduure	1	2%
Veendumine, et auditeeritava ettevõtte klient on tegutsev ettevõtte	6	10%
Arvutipõhised audititehnikad ebaharilike või ootamatute tulusuhete või tehingute tuvastamiseks	10	17%
Seotud osapoolte nimekirja hankimine ning seotud osapooltele müükide tuvastamine	13	22%
Muu	6	10%

Allikas: autori koostatud küsemuse 14 vastuste alusel

Lisa 5 järg

15) Mis protseduure või tehnikaid Te olete oma tööpraktikas kasutanud, et reageerida juhtkonna volituste ületamise riskile (management override of controls)?

Vastusevariant	Valinute arv (n=60)	Valinute %
Teatud kriteeriumiga valitud aasta lõpuperioodi pearaamatukannete ja korrigeerimiste kontrollimine	49	82%
Pearaamatukannete kontrollimiseks valite ka kanded, mis on a) tehtud sobimatule, ebaharilikule või harva kasutatavale kontole	39	65%
b) tehtud isikute poolt, kes tavaliselt pearaamatukandeid ei tee	31	52%
c) tehtud pärast perioodi sulgemist ning millel puudub kirjeldus või on seda väga vähe	23	38%
d) ilma kontonumbrita	16	27%
e) mis sisaldavad ümmargusi või ühe ja sama numbriga lõppevaid arve	14	23%
Pearaamatukannete postitamise osas kliendipoolse kontrolli tõhususes veendumine	16	27%
Juhtkonna hinnangutega tutvumine ja hindamine, kas need võivad kujutada endast pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riski	39	65%
Eelneva perioodi juhtkonna hinnangute õigsuse hindamine ja selleks tõendusmaterjali hankimine	34	57%
Auditi käigus märkimisväärsete või majandusüksuse jaoks ebatavaliste tehingute tuvastamine ja analüüsimine pettuseriski seisukohalt	47	78%
Auditiprotseduuride etteaimatavuse (<i>predictability</i>) vähenemine (näiteks üllatusvisiidid, varade inspekteerimine ja rohkem protseduure aasta lõpus)	18	30%
Juhatuslega seotud kulude/laekumiste analüüsimine	28	47%
Pangakonto väljavõtte analüüs saaja/saatja järgi	33	55%
Muu	2	3%

Allikas: autori koostatud küsemuse 15 vastuste alusel

Lisa 5 järg

16) Valige 1–3 protseduuri, mis on Teie arvates üldiselt kõige tõhusamad, et tuvastada juhtkonna volituste ületamise riski (management override of controls)?

Vastusevariant	Valinute arv (n=60)	Valinute %
Teatud kriteeriumiga valitud aasta lõpuperioodi pearaamatukannete ja korrigeerimiste kontrollimine	27	45%
Pearaamatukannete kontrollimiseks valite ka kanded, mis on a) tehtud sobimatule, ebaharilikule või harva kasutatavale kontole	23	38%
b) tehtud isikute poolt, kes tavaliselt pearaamatukandeid ei tee	13	22%
c) tehtud pärast perioodi sulgemist ning millel puudub kirjeldus või on seda väga vähe	8	13%
d) ilma kontonumbrita	4	7%
e) mis sisaldavad ümmargusi või ühe ja sama numbriga lõppevaid arve	4	7%
Pearaamatukannete postitamise osas kliendipoolse kontrolli tõhususes veendumine	9	15%
Juhtkonna hinnangutega tutvumine ja hindamine, kas need võivad kujutada endast pettusest tuleneva olulise väärkajastamise riski	26	43%
Eelneva perioodi juhtkonna hinnangute õigsuse hindamine ja selleks tõendusmaterjali hankimine	10	17%
Auditi käigus märkimisväärsete või majandusüksuse jaoks ebatavaliste tehingute tuvastamine ja analüüsimine pettuseriski seisukohalt	33	55%
Auditiprotseduuride etteaimatavuse (<i>predictability</i>) vähenemine (näiteks üllatusvisiidid, varade inspekteerimine ja rohkem protseduure aasta lõpus)	3	5%
Juhatusega seotud kulude/laekumiste analüüsimine	10	17%
Pangakonto väljavõtte analüüs saaja/saatja järgi	16	27%
Muu	1	2%

Allikas: autori koostatud küsemuse 16 vastuste alusel

Lisa 6. Lihtlitsents

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Margarita Gevorgjan,

1. annan Tallinna Tehnikaülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Pettuste tuvastamine välisaudiitorite poolt ja pettuseriskidele vastavad auditiprotseduurid“, mille juhendaja on Iivi Maspanov,

1.1 reprodutseerimiseks lõputöö säilitamise ja elektroonse avaldamise eesmärgil, sh TalTechi raamatukogu digikogusse lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks TalTechi veebikeskkonna kaudu, sealhulgas TalTechi raamatukogu digikogu kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. Olen teadlik, et käesoleva lihtlitsentsi punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest ning muudest õigusaktidest tulenevaid õigusi.